

Negativna iskustva na internetu kod srednjoškolaca

Šimičić, Dora

Master's thesis / Diplomski rad

2020

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **Josip Juraj Strossmayer University of Osijek, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:142:404512>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-11-26**

FILOZOFSKI FAKULTET
SVEUČILIŠTE JOSIPA JURJA STROSSMAYERA U OSIJEKU

Repository / Repozitorij:

[FFOS-repository - Repository of the Faculty of Humanities and Social Sciences Osijek](#)

Sveučilište J. J. Strossmayera u Osijeku

Filozofski fakultet

Odsjek za psihologiju

**NEGATIVNA ISKUSTVA NA INTERNETU KOD
SREDNJOŠKOLACA**

Diplomski rad

Dora Šimičić

Mentor: izv. prof. dr. sc. Daniela Šincek

Osijek, 2020.

Sveučilište J. J. Strossmayera u Osijeku

Filozofski fakultet

Odsjek za psihologiju

Studij: Diplomski studij psihologije

**NEGATIVNA ISKUSTVA NA INTERNETU KOD
SREDNJOŠKOLACA**

Diplomski rad

Društvene znanosti, polje psihologija, grana socijalna psihologija

Dora Šimičić

Mentor: izv. prof. dr. sc. Daniela Šincek

Osijek, 2020.

Izjava o akademskoj čestitosti i o suglasnosti za javno objavljivanje

IZJAVA

Izjavljujem s punom materijalnom i moralnom odgovornošću da sam ovaj rad samostalno napravila te da u njemu nema kopiranih ili prepisanih dijelova teksta tuđih radova, a da nisu označeni kao citati s napisanim izvorom odakle su preneseni.

Svojim vlastoručnim potpisom potvrđujem da sam suglasna da Filozofski fakultet Osijek trajno pohrani i javno objavi ovaj moj rad u internetskoj bazi završnih i diplomskih radova knjižnice Filozofskog fakulteta Osijek, knjižnice Sveučilišta Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku i Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu.

U Osijeku, 2.9.2020.

Dora Šimičić, 0122220742

ime i prezime studenta, JMBAG

Negativna iskustva na internetu kod srednjoškolaca

Sažetak

Ovaj rad dio je većeg projekta koji se sastoji od kvalitativnog i kvantitativnog dijela istraživanja. Cilj ovog dijela kvalitativnog istraživanja bio je prikupiti negativna iskustva mladih u digitalnom svijetu. Uzorak sudionika sastojao se od 19 učenika srednjih škola (10 djevojaka i 9 mladića). U istraživanju je korišten polustrukturirani intervju koji je obuhvaćao područja informiranosti o pozitivnim i negativnim aspektima interneta, osobna iskustva i utjecaj korištenja interneta na pojedine aspekte života, te vršnjačko nasilje preko interneta. Dva su neovisna procjenjivača odgovore sudionika prema sadržaju svrstavala u kategorije pozitivno, negativno i neutralno, a u ovom su se radu u obzir uzeli odgovori koji su sadržajno pripadali kategoriji „negativno“. Sudionici izvještavaju o iskustvima vršnjačkog nasilja preko interneta koje je zastupljeno u različitim oblicima, kao i prekomjernom korištenju interneta čiji se negativni učinci osjete i u drugim važnim područjima života. Također, rezultati su pružili uvid i u aktualnu problematiku nastave na daljinu, odnosno negativna iskustva učenika koji su se po prvi puta, u izvanrednim i sasvim nepredvidivim okolnostima uslijed pojave pandemije Covid-a 19, susreli s takvim modelom obrazovanja.

Ključne riječi: internet, negativna iskustva, nastava na daljinu, nasilje preko interneta

High school students' negative online experiences

Summary

This paper is part of a larger project which is consisted of qualitative and quantitative part of the research. The aim of this part of the qualitative research was to collect the negative experiences of young people in digital world. The sample of participants consisted of 19 high school students (10 girls and 9 boys). The research used a semi-structured interview that included questions about the level of awareness about the positive and negative aspects of the Internet, personal experiences and the influence of Internet use on certain aspects of life, and questions about cyber-violence. Two independent assessors classified the participants' answers according to the content, in the categories of positive, negative and neutral. For the purpose of this paper, only answers that belonged to the category of „negative“ were considered. Participants report on experiences of cyber-violence which is present in various forms, as well as the excessive use of the Internet with its negative effects in other important areas of life. Also, results provided an insight into the current issues of online school, and negative experiences of high school students who encountered with such education model for the first time, due to extraordinary and unpredictable circumstances related to the Covid-19 pandemic.

Key words: Internet, negative experiences, distance learning, cyberbullying

Sadržaj

1. Uvod	1
1.1. Prednosti i nedostaci interneta	1
1.2. Adolescenti kao korisnici interneta	2
1.3. Nasilje na internetu	4
1.3.1. Odnos klasičnog nasilja i nasilja na internetu.....	4
1.3.2. Vrste nasilja na internetu	5
1.3.3. Posljedice nasilja na internetu.....	6
1.4. Ovisnost o internetu	7
1.4.1. Vrste ovisnosti o internetu	7
1.4.2. Uzroci i posljedice ovisnosti o internetu	8
1.5. Nastava za vrijeme pandemije Covid-a 19.....	9
2. Cilj i istraživačka pitanja.....	11
2.1. Cilj.....	11
2.2. Istraživačka pitanja.....	11
3. Metoda.....	11
3.1. Sudionici	11
3.2. Instrumenti	11
3.3. Polustrukturirani intervju	12
3.4. Analiza okvira	12
3.5. Postupak.....	12
4. Rezultati	13
5. Rasprava	17
5.1. Doprinosi i nedostaci provedenog istraživanja	28
5.2. Praktične implikacije i preporuke za buduća istraživanja.....	28
6. Zaključak.....	29
7. Literatura	30

1. Uvod

Informatizacija i brzi razvoj znanosti doveli su do toga da je upotreba suvremenih komunikacijskih tehnologija prisutna na dnevnoj bazi. Da je internet postao sveprisutan u modernom društvu svjedoči činjenica da praktički nema toga što se ne može obaviti elektronskim putem. Bez poznavanja interneta, računala i računalne pismenosti u današnje je vrijeme gotovo nemoguće biti obrazovana osoba, a obavljanje većine poslova nezamislivo je bez računala (Vlček, 2016).

Dok su se prijašnje generacije internetom i elektroničkim uređajima služile u slobodno vrijeme, današnja „digitalna generacija“ odrasta uz internet, kojim se svakodnevno služi (Mandarić, 2012). Da je digitalni svijet postao mjesto njihova druženja, socijalizacije i komunikacije svjedoči i podatak da se prema nekim istraživanjima vrijeme koje djeca provedu pred ekranima izjednačilo s onim koje provedu u školi (Miliša, 2009). Pristupačnost i dostupnost interneta, te spoznaja da ga „svi“ koriste često dovode do toga da su mladi neumjereni u provođenju vremena na internetu, čak i do razine gubljenja pojma o vremenu. Kao posljedica se nerijetko javlja manjak koncentracije u školi te neadekvatno izvršavanje školskih i drugih obveza što može loše utjecati na njihov psihosocijalni razvoj (Vlček, 2016).

Upravo elektronički mediji djeci i mladima postaju izvor zabave, edukativnih i informativnih sadržaja, a igraju i sve važniju ulogu u oblikovanju njihovog identiteta (Mandarić, 2012). Internet mladima omogućuje socijalizaciju pružajući im priliku da se povežu s vršnjacima iz svoje okoline, ali i drugih dijelova svijeta, daje odgovore na njima važna pitanja poput seksualnosti i nerijetko predstavlja mjesto opuštanja i ugodnih emocija, no nužnim se nameće utvrditi granicu korisnog i opasnog, osvijestiti potencijalne rizike kako bi se osigurale strategije za sigurno i dobro korištenje interneta (Marczi, 2014).

1.1. Prednosti i nedostaci interneta

Mogućnosti koje internet pruža poput učenja, saznavanja različitih informacija vezanih za školu, pojednostavljenih objašnjenja nerazumljivog školskog gradiva putem slika ili videa, ili brzo prikupljanje podataka za školske obveze, dovode do toga da postaje sve privlačniji za djecu i mlade. Uz to, internet pruža brojne zabavne sadržaje poput igranja *online* igrice ili gledanja filmova, te svatko može pronaći nešto za sebe. Ono što je mladima posebno važno jest brza i jednostavna komunikacija s vršnjacima putem društvenih mreža ili aplikacija

za slanje poruka, koje im omogućuju brze dogovore, kao i razmjenu iskustava s osobama sličnih problema ili interesa (Marczi, 2014).

Također, pitanje seksualnosti od velike je važnosti u periodu adolescencije, a da upravo internet mladima predstavlja značajan izvor informacija o seksualnosti, međuljudskim odnosima i drugim društveno osjetljivim temama pokazalo je i istraživanje na američkoj mladeži (Suzuki i Calzo, 2004; prema Marczi, 2014). Mnogi se ne osjećaju ugodno u stvarnom svijetu pričati o takvim, društveno osjetljivim temama, a upravo im internet u tome olakšava, gdje se bez pritiska i pogleda usmjerenih ka njima mogu slobodnije izraziti, a isto tako postupno graditi povjerenje u stvarne društvene situacije (Subrahmanyam i sur., 2004).

Uz brojne prednosti i činjenicu da u današnje vrijeme zasigurno olakšava život u mnogim sferama, postoje i opasnosti ovih modernih oblika komunikacije kojima su upravo djeca i mladi često izloženi. Livingstone (2011) navodi kako u istraživanjima o djeci, mladima i internetu postoje dvije suprotstavljene koncepcije djetinjstva. S jedne se strane djecu promatra kao osjetljiva bića koja u tom periodu odrastanja prolaze kroz važne i krhke procese kognitivnog i socijalnog razvoja, te upravo zbog toga korištenje interneta može predstavljati rizik za njihov razvoj. S druge strane, djecu se promatra kao kompetentne korisnike čije su medijske i tehnološke vještine nerijetko podcijenjene od strane odraslih. (Livingstone, 2011).

Međutim, djeci i mladima internet primarno služi u svrhu zabave i druženja s vršnjacima, ali i stvaranja prostora privatnosti koji je izvan roditeljske kontrole (Kerawalla i Crook, 2002). S obzirom na to, prisutan je rizik stvaranja ovisnosti, gubljenja socijalnih vještina i pretjerane izoliranosti, narušavanja privatnosti, izloženosti pornografskim sadržajima, opasnosti pedofilije i nasilja na internetu što u tom periodu odrastanja, kada još nisu razvili punu zrelost može vrlo negativno utjecati na mentalno zdravlje i dobrobit djece i mladih (Livingstone, 2008).

1.2. Adolescenti kao korisnici interneta

Adolescencija odnosno srednjoškolska dob razdoblje je u kojem dolazi do velikih tjelesnih, ali i psihičkih promjena koje često izazivaju nestabilnost te promjenjivo raspoloženje i ponašanje adolescenata (Rudan, 2004). Tako je za to razdoblje karakteristična izmjena mladenačkog uzbuđenja i trenutaka loše volje, svadljivosti, ljutnje kao i pojačane osjetljivosti (Rudan, 2004). Kako se u toj fazi života veliki naglasak stavlja na razvoj identiteta i povezivanje s vršnjacima, internet upravo iz tog razloga ima značajan utjecaj na

socijalizaciju mladih, ali i izgradnju identiteta (Tsao i Steffes-Hansen, 2008). Tako mladi korištenjem interneta te društvenih mreža imaju mogućnost otkrivanja sebe i stvaranja slike o sebi, kao i eksperimentiranja kako bi pronašli vlastiti identitet (Valkenburg i Peter, 2011).

Današnji užurbani način života često rezultira pomanjkanjem vremena koje roditelji posvećuju svojoj djeci. Izostankom interakcije roditelja i djeteta, kao i svega što ona donosi, ostaje prostor da mediji, čijih rizika i negativnih utjecaja roditelji ponekad nisu svjesni, ispune tu prazninu te preuzmu ulogu poučavanja i „oblikovanja“ djeteta (Marczi, 2014). Adolescenti su i sve manje usmjereni na roditelje, a sve više na vršnjačke odnose, internet i tehnologiju, koji postaju novi izvor socijalizacije. Jednostavnost i lakoća komunikacije dovode do širenja njihove socijalne mreže, što može usmjeriti i potaknuti razvoj identiteta kao i prijateljskih i romantičnih odnosa (Marczi, 2014).

Adolescenti pridaju veliku važnost mišljenju vršnjaka, a društvene mreže između ostalog koriste i kako bi dobili povratnu informaciju o sebi. Da je tomu tako pokazuje i istraživanje koje su proveli Valkenburg i suradnici (2006), na nizozemskim korisnicima društvenih mreža u dobi od 10 do 19 godina, kojim je utvrđeno kako je na samopoštovanje korisnika izravno utjecao ton odgovora tj. reakcije koju su dobili na informacije objavljene na svojem profilu. Tako su pozitivne povratne informacije na profilima pozitivno djelovale, tj. povećavale samopoštovanje i dobrobit korisnika, dok su negativne povratne informacije bile povezane sa smanjenjem samopoštovanja i dobrobiti korisnika. A da društvene mreže utječu na samopoštovanje adolescenata pokazuju i rezultati istraživanja Nyagah i suradnika (2015), u kojem su sudionici izvještavali da se osjećaju ugodno i samopouzđano prilikom dobivanja „lajkova“ ili komentara na objavljene fotografije ili statuse.

Kao jedan od glavnih motiva korištenja društvenih mreža ističe se zadovoljenje potrebe za samoprezentacijom i potvrđivanjem (Nadkarni i Hofmann, 2012). Haferkamp i Krämer (2011) utvrdili su da su korisnici, osobito djevojke, skloni manipuliranju vlastitim izgledom na fotografijama koje objavljuju kako bi uskladili svoj izgled s idealima ljepote. S obzirom na činjenicu da je adolescencija razdoblje vidljivih tjelesnih promjena, a mediji promoviraju savršeno vitko tijelo i tjelesne proporcije, ne čudi formiranje negativne slike o sebi. Nerijetko su mladi i predmet ismijavanja jer se njihov tjelesni izgled ne uklapa u „savršeni“ medijski primjer (Marczi, 2014). Veliku ulogu igra i samopoštovanje, pa je tako veća vjerojatnost da će mlade osobe niskog samopoštovanja biti podložnije utjecaju okoline i manifestirati poremećaj slike vlastitog tijela (Lacković-Grgin, 1994), dok su adolescenti s visokom razinom samopoštovanja otporniji na okolinske utjecaje te i iskazuju niži stupanj sociokulturnih ideala tjelesnog izgleda (Russello, 2009).

1.3. Nasilje na internetu

Nasilje na internetu jedno je od opasnosti interneta s kojim se djeca i mladi nerijetko susreću. Ono se može definirati kao ponavljajuće, namjerno agresivno ponašanje koje se odvija preko interneta, usmjereno prema pojedincima ili grupi osoba koja se ne može lako obraniti (Smith i sur., 2008). Nasilje na internetu može se odvijati putem bilo kojeg sredstva internetske komunikacije, primjerice e-maila, društvenih mreža, web stranica, internetskih portala i blogova, ali i SMS ili MMS porukama.

1.3.1. Odnos klasičnog nasilja i nasilja na internetu

O odnosu klasičnog nasilja i nasilja na internetu još uvijek nije u potpunosti postignut sporazum. Pojedini autori smatraju kako je vršnjačko nasilje jedinstveni fenomen (Mehari i sur., 2014), a nasilna ponašanja u digitalnom kontekstu samo nastavak klasičnog nasilja, odnosno novi modalitet iste pojave. Većina se autora slaže kako postoje tri glavne karakteristike koje su zajedničke objema vrstama nasilja, a to su postojanje agresivnog ponašanja koje je ponavljajuće, te neravnomjerna raspodjela moći između osoba koje su uključene u nasilje (Hunter i sur., 2007). Sukladnost uloga djece uključene u oba modaliteta nasilja govori u prilog njihovoj ekvivalentnosti. Primjerice, djeca i mladi skloni činjenju klasičnog nasilja, skloni su i činjenju nasilja preko interneta. Isto tako, oni koji doživljavaju klasične oblike nasilja nerijetko su žrtve i nasilja preko interneta, a oni koji u isto vrijeme čine i doživljavaju klasično vršnjačko nasilje, u digitalnom okruženju imaju istu situaciju (Li, 2010).

S druge strane, pojedini autori ipak smatraju kako je svaki modalitet dovoljno specifičan da ih se može promatrati zasebno. Jedan od ključnih elemenata koje nasilje na internetu čini različitim od klasičnog nasilja jest taj da se klasično nasilje odvija najčešće licem u lice, ali isključivo u okviru trenutačnog vremena i prostora (Burton i sur., 2013). Dakle, ukoliko je dijete bilo izloženo nasilju u školi, na igralištu ili slično, postoji mogućnost da ode u „sigurnu zonu“ kod kuće i makne se od nasilja. Međutim, na internetu ne postoji sigurna zona u koju se dijete može maknuti i pobjeći od nasilja, pa mu je dijete prema kojem se nasilno postupa, trajno izloženo (Burton i sur., 2013). Također, kod klasičnih oblika nasilja, identitet nasilnika obično je poznat djetetu koje je žrtva nasilja, tako da postoji mogućnost da mu se pruži pravovremena zaštita, dok kod nasilja na internetu to nije slučaj. Potencijalna anonimnost interakcija u digitalnom svijetu često otežava mogućnost da odrasle osobe pravovremeno interveniraju i preveniraju takve postupke u budućnosti (Slonje i sur., 2012).

Patchin i Hinduja (2015) smatraju kako je namjera počinitelja najvažniji čimbenik koji čini razliku između nasilja na internetu i slučajnog incidenta, međutim u digitalnom svijetu to je često teško odrediti. Pojedinaac može percipirati kako je nasilje kojemu je izložen počinjeno s namjerom, iako u stvarnosti nije tako. Tako netko može ispod nečije fotografije ostaviti šaljivi komentar bez loše namjere, ali ga osoba kojoj je usmjeren može shvatiti kao provokaciju. Nadalje, šteta nanesena žrtvi putem interneta često je manje prepoznatljiva u digitalnom okruženju (Vandebosch i Van Cleemput, 2008). U istraživanju koje su proveli Cotler i sur., (2017) sudionici kao glavne razloge nasilja u *online* video igricama navode anonimnost, odsutnost uvida u učinke takvog ponašanja na stvarni život i odsutnost straha od kazne. Ističu kako se u anonimnom okruženju javlja nedostatak odgovornosti zbog kojeg osobe pribjegavaju nasilničkom ponašanju, dok stvarnom životu to ne mora biti slučaj.

Još jedan element koji nasilje preko interneta čini različitim od klasičnog nasilja jest činjenica da postoji vjerojatnost opetovanosti nasilnih postupaka, pa tako i jedna objava s nasilnim sadržajem može „aktivirati“ ponovno doživljavanje nasilja kod osobe koja mu je izložena svaki put kada je *online* (Patchin i Hinduja, 2015). Također, superiornost osobe koja čini nasilje na internetu proizlazi iz informatičkih vještina i znanja kao i posjedovanja materijala kojemu je cilj naštetiti drugoj osobi, dok se kod klasičnog nasilja radi o fizičkoj ili psihološkoj i socijalnoj nadmoći nasilnika (Patchin i Hinduja, 2015).

1.3.2. Vrste nasilja na internetu

Nasilje na internetu prema Willardu (2004; prema Li, 2010) obuhvaća sedam različitih oblika ponašanja. Jedan od oblika je iskazivanje ljutnje (engl. *flaming*) koje uključuje neugodne, ljutite i vulgarne poruke upućene nekoj osobi ili grupi osoba preko interneta. Uznemiravanje putem interneta (engl. *harassment*) odnosi se na opetovano slanje prijetećih poruka prema nekoj osobi. Nadalje, jedan od oblika nasilja na internetu je i uhođenje preko interneta (engl. *cyberstalking*) koje se odnosi na uznemiravanje, ali i zastrašivanje osoba preko interneta. U nasilje preko interneta ubraja se i klevetanje (engl. *denigration*) koje uključuje slanje ili objavljivanje štetnih, neistinitih ili okrutnih izjava o drugim osobama. Lažno prikazivanje (engl. *masquerade*) odnosi se na pretvaranje osobe da je netko drugi ili na objavljivanje sadržaja s ciljem narušavanja ugleda neke osobe. Izdaja i prevara na internetu (engl. *outing*) uključuje slanje ili objavljivanje sadržaja s osjetljivim, privatnim ili neugodnim informacijama neke osobe, primjerice privatnih poruka ili fotografija. Posljednji oblik nasilja na internetu je isključivanje (engl. *exclusion*) koje

podrazumijeva aktivnosti s ciljem namjernog isključivanja osoba iz internetskih grupa.

Neki autori smatraju kako se u nasilje na internetu ubrajaju i ponašanja poput seksualnog uznemiravanja na internetu koje se odnosi na slanje i primanje neželjenih seksualnih sadržaja poput fotografija i videosnimaka (Patchin i Hinduja, 2010), kao i snimanje nasilja među djecom u svrhu objavljivanja ili slanja snimljenog materijala radi ismijavanja (Calvete i sur., 2010).

U istraživanju Hrabrog telefona i Poliklinike za zaštitu djece grada Zagreba (2014) utvrđeno je kako djeca i mladi zloupotrebljavaju tuđe ime, kao i tuđe privatne informacije i fotografije na internetu, lažno se predstavljaju te šalju prijeteće i uznemirujuće poruke. Hinduja i Patchin (2008) utvrdili su da je 32% mladića i 36% djevojaka doživjelo nasilje preko interneta, a otprilike se 18% mladića i 16% djevojaka izjasnilo da su preko interneta uznemiravali druge.

1.3.3. Posljedice nasilja na internetu

Iako se često smatra kako nasilje preko interneta, budući da izravno ne ugrožava tjelesnu sigurnost žrtve, ni nije pravo nasilje, istraživanja ipak pokazuju kako ova vrsta nasilja ima ozbiljne posljedice za emocionalni i psihički razvoj djeteta te negativno utječe na brojne aspekte života žrtve (Aftab, 2003). Beran i Li (2005) navode kako su najčešće reakcije na doživljeno nasilje preko interneta osjećaj ljutnje i plakanje, a pored toga često se javljaju tuga i povrijeđenost, strah, neugoda i samookrivljavanje. Kowalski (2008) kao znakove upozorenja za potencijalnu izloženost djeteta nasilju preko interneta ističe depresiju, anksioznost, socijalnu izolaciju, uznemirenost nakon korištenja interneta, sniženo samopoštovanje, ali i lošije školsko postignuće. Šincek i suradnice (2017) u svom su istraživanju na učenicima osnovnih i srednjih škola utvrdili kako je skupina počinitelja koji su ujedno i žrtve nasilja, pokazivala najveći stupanj depresivnosti, anksioznosti i stresa, kao i niži stupanj samopoštovanja u odnosu na ostale skupine (počinitelji, žrtve, neuključeni u nasilje). Uz to, za navedenu skupinu utvrđeno je i lošije školsko postignuće.

Kada govorimo o akademskim i bihevioralnim posljedicama, djeca i mladi koji doživljavaju nasilje preko interneta često imaju poteškoće s koncentracijom pri učenju što im otežava ispunjavanje školskih obveza, a upravo zbog lošijeg školskog uspjeha mogu ponovno biti na meti nasilnika (Hinduja i Patchin, 2014). Da bi se zaštitili od nasilnika, mogu početi i izbjegavati okruženje u kojem se nasilje odvija. Iako izbjegavanje škole na prvu i ne djeluje toliko alarmantno, ono nerijetko dovodi do delikventnog ponašanja, pa tako istraživanja

povezuju doživljavanje nasilja s ponašanjima kao što su primjerice vandalizam, krađe, zlouporaba droge i tučnjave (Hinduja i Patchin, 2014).

1.4. Ovisnost o internetu

Ovisnost o internetu može se definirati kao ekscesivna ili slabo kontrolirana zaokupljenost, potreba ili ponašanje koje je povezano s upotrebom interneta, a rezultira poteškoćama i problemima u više životnih područja (Pontes i sur., 2015). Iako kao takva još nije svrstana u međunarodne klasifikacije bolesti, ovisnost o internetu danas je veliki javnozdravstveni problem budući da je internet postao gotovo neizostavan dio života. Ovisnost o internetu pripada području bihevioralnih ovisnosti, a kako bi nešto bilo određeno kao bihevioralna ovisnost, mora uzrokovati poteškoće u funkcioniranju na poslovnom planu te u socijalnim vezama i situacijama (Alavi i sur., 2012).

Budući da se nalaze u procesu psihološkog razvoja te imaju slabije razvijenu samokontrolu, adolescenti su skloniji razvoju ovisničkih ponašanja u odnosu na ostale dobne skupine (Tsai i sur., 2009). Ono što razlikuje korištenje interneta koje je već prešlo u ovisnost od svakodnevnog umjerenog korištenja jest da internet ovisnicima predstavlja središnje mjesto u životu. Bez interneta teško funkcioniraju, postaje im značajniji od članova obitelji ili prijatelja, a za postizanje jednakog zadovoljstva moraju provoditi sve više vremena na internetu. Također, ovisnost se manifestira i na druge životne aspekte poput posla, škole ili fakulteta (Miliša i Tolić, 2010).

1.4.1. Vrste ovisnosti o internetu

Pod pojmom ovisnost o internetu podrazumijevaju se različite aktivnosti u koje je korisnik interneta uključen, pa su tako i vrste ovisnosti na internetu određene s obzirom na vrstu aktivnosti na internetu. Na temelju konceptualnog okvira koji su razvili Young i suradnici, Pontes i suradnici (2015) navode kako je identificirano pet specifičnih vrsta ovisničkih ponašanja na internetu: internetska seksualna ovisnost, internetska ovisnost povezana s odnosima i vezama, kompulzivna internet ponašanja, pretjerana zaokupljenost količinom informacija i ovisnost o računalu tj. opsesivno igranje video igara. Vejmelka i suradnice (2017) provele su istraživanje na uzorku učenika 9 srednjih škola (N=352) u Republici Hrvatskoj s ciljem ispitivanja odnosa između sudjelovanja u različitim *online* aktivnostima i rizičnih ponašanja na internetu. Rezultati istraživanja pokazali su visoku

prevalenciju ovisnosti o internetu. Utvrđeno je kako kod čak 36,2% sudionika postoje znakovi ovisnosti o internetu, od čega se 3,4% odnosi na sudionike koji imaju visoku razinu ovisnosti, a 32,8% na one s umjerenom razinom ovisnosti što je posebno zabrinjavajuće budući da oni čine rizičnu skupinu za pojavu visoke razine ovisnosti o internetu. A kao najzastupljenija vrsta internetske ovisnosti, prema trenutnim empirijskim pokazateljima, ističe se ovisnost o video igrama (Dodig Hundrić i sur., 2018).

1.4.2. Uzroci i posljedice ovisnosti o internetu

Korištenje interneta u današnje je vrijeme sastavni dio života većine mladih osoba. S obzirom na prednosti koje internet donosi i činjenicu da mnogo toga i olakšava, kod velikog broja mladih javlja se problem ograničavanja vremena provedenog na internetu, pa ga koriste u prekomjernoj količini što predstavlja opasnost za njihov psihosocijalni razvoj (Vlček, 2018).

Moguće uzroke problematičnog korištenja interneta ponudio je Davis (2001) u okviru kognitivno-bihevioralnog modela patološke upotrebe interneta. Davis (2001) smatra kako je operantno uvjetovanje važno za razumijevanje problematične upotrebe interneta, točnije da korištenje interneta dovodi do pozitivnih posljedica odnosno nagrada zbog kojih osobe ponovno traže podražaje koji će ih dovesti do nagrađujućeg učinka. Isto tako, navodi kako je problematična upotreba interneta uzrokovana maladaptivnim kognicijama, koje mogu biti rezultat primjerice, usamljenosti ili depresije. Upravo maladaptivne kognicije dovode do teškoća u kontroli ponašanja, što u konačnici rezultira problematičnom upotrebom interneta.

Davis (2001) razlikuje i dvije vrste patološke upotrebe interneta, a to su specifična i generalizirana. Specifična patološka upotreba interneta odnosi se na ovisnost o nekom specifičnom sadržaju na internetu, primjerice pornografiji ili kockanju, dok se generalizirana patološka upotreba interneta odnosi na multidimenzionalno korištenje interneta bez specifičnog cilja. Nadalje, pretpostavlja se da kod generalizirane patološke upotrebe interneta postoji i socijalni aspekt, odnosno da osobe na taj način traže socijalnu podršku. Također, te osobe na internetu provode velike količine nesvrhovitog vremena, a koriste ga i kako bi odgodili svoje obveze, što rezultira značajnim problemima u svakodnevnom funkcioniranju. S obzirom na to, doživljavaju se i problematičnijima, samim tim što njihova patologija bez interneta vjerojatno ne bi bila prisutna (Davis, 2001).

Kada je riječ o posljedicama, ovisnost o internetu može uzrokovati brojne zdravstvene, ali i socijalne probleme. Ističu se problemi sa spavanjem, umor zbog neispavanosti, pad imuniteta i podložnost bolesti. Također, zbog sjedilačkog načina života prisutan je nedostatak

kretanja i tjelovježbe, a povećan rizik od sindroma karpalnog kanala te problema s leđima i očima. Nadalje, problemi funkcioniranja javljaju se i u akademskom životu, kao i na poslu (Young, 1999). Zhang i suradnici (2018) u svom su istraživanju utvrdili kako je lošije akademsko postignuće jedna od štetnih posljedica ovisnosti o internetu kod učenika. Rezultati su pokazali kako viši stupanj ovisnosti o internetu predviđa nižu razinu angažmana i veće nezadovoljstvo aktivnostima učenja, što rezultira lošijim akademskim postignućem. Uz to, ovisnost o internetu nerijetko za posljedicu ima i disfunkcionalno socijalno ponašanje, primjerice socijalnu izolaciju koja dovodi do usamljenosti (Whang i sur., 2003). Dovodi i do doživljavanja neugodnih emocija onda kada nije dostupan pa se tako javljaju osjećaji razdražljivosti, potištenosti i nemira (Miliša i Tolić, 2010). Isto tako, osobe koje provode previše vremena na internetu imaju veću sklonost koristiti internet kao mehanizam nošenja sa stresnim situacijama koje proživljavaju (Whang i sur., 2003). Ako se internet koristi kao sredstvo za suočavanje s neugodnim afektivnim stanjima, a u isto je vrijeme prisutan nedostatak drugih načina suočavanja s teškoćama, primjerice socijalne podrške, može se stvoriti „začarani krug“ u kojem stanje stresa raste, a osoba se prividno osjeća dobro oslanjajući se na nagrađujuće učinke pojedinih *online* aktivnosti. Upravo to može dovesti do još većeg osnaživanja ovisnosti (Müller i sur., 2014).

1.5. Nastava za vrijeme pandemije Covid-a 19

Pojava novog korona virusa donijela je brojne promjene u mnogim područjima života pa tako i u obrazovanju. Kako bi se širenje virusa usporilo i spriječilo, vrtići, škole i visokoobrazovne institucije u više od 120 zemalja širom svijeta zatvorile su vrata svojih objekata, kako bi osigurali sigurnost djece, učenika i studenata. Takve brze i drastične promjene pogodile su gotovo tri četvrtine svjetske studentske populacije, a prema procjeni oko 1,2 milijarde učenika (Kuna i Gunjača, 2020). Učenici su bili primorani klasičnu nastavu zamijeniti nastavom na daljinu u kojoj su putem interneta ispunjavali svoje školske obveze.

Početkom ožujka 2020. godine, kad su neke države već najavile mjere zatvaranja škola, Ministarstvo znanosti i obrazovanja počelo je s pripremama za provođenje nastave na daljinu. Dva tjedna bila su potrebna za detaljnu razradu strategije i operativne pripreme na temelju koje su učenici trebali prijeći s klasične nastave na onu *online*. Nastava na daljinu, po prvi puta u Republici Hrvatskoj počela se izvoditi 16. ožujka 2020. godine. Sam koncept nastave na daljinu utemeljen je na dvama ključnim principima, a to su pristup obrazovanju za sve učenike s razinom digitalizacije koja je sukladna dobi te da svako rješenje mora imati

dodatni, rezervni plan i mogućnost praćenja nastave na daljinu (Ministarstvo znanosti i obrazovanja [MZO], 2020).

Tako je za učenike razredne nastave Ministarstvo odlučilo uspostaviti suradnju s javnom televizijom s obzirom na to da djeca te dobi nisu spremna na samostalno i sigurno korištenje digitalnih alata. Nastavnici i učitelji s roditeljima su komunicirali putem društvenih mreža, elektroničke pošte te grupa na mobilnim aplikacijama za slanje poruka. Za učenike od 5. razreda osnovne škole pa nadalje izrađene su 15-minutne videolekcije koje su prikazivane prema nacionalnom rasporedu, a putem kojih su učenici do kraja školske godine trebali ostvariti odgojno-obrazovne ishode koji su zadani predmetnim kurikulumima. Za maturante su organizirane video lekcije, kako bi ih se pripremilo za obvezne ispite državne mature, a organizirano je i probno pisanje eseja iz Hrvatskog jezika u cilju davanja povratne informacije i ispitivanja mogućnosti sustava za provedbu istog. Uz poučavanje putem javne televizije, uspostavljen je veliki broj virtualnih učionica putem kojih su nastavnici s učenicima razmjenjivali obrazovni sadržaj, ideje i informacije. Takva kombinacija osigurala je mogućnost da se do kraja školske godinu postignu zadani odgojno-obrazovni ishodi, iako su se učenici do 11 godina (do 4. razreda osnovne škole) vratili u škole sredinom svibnja, dok su učenici viših razreda osnovnih i srednjih škola školsku godinu završili korištenjem modela učenja na daljinu (MZO, 2020).

Međutim, da je nastava na daljinu učenicima predstavljala veliki izazov pokazuju i rezultati istraživanja koje je provedeno u svrhu ispitivanja zadovoljstva srednjoškolaca *online* nastavom te stavova o uspješnosti i organizaciji iste. Tako većina srednjoškolaca svoje zadovoljstvo organizacijom nastave, uspješnost provedbe i težinu praćenja nastave, na skali od 1 do 5, procjenjuje srednjom vrijednošću što upućuje na to da nisu niti zadovoljni niti nezadovoljni, odnosno da nastava nije niti teška niti lagana (Šajatović, 2020). Sukladni rezultati dobiveni su u istraživanju koje je proveo Institut za društvena istraživanja u Zagrebu (2020), a usporedba klasične nastave u školi i nastave na daljinu ukazuje na to da nastava na daljinu predstavlja veliko opterećenje za učenike, prvenstveno zbog prevelikog obujma gradiva odnosno previše radnih zadataka.

2. Cilj i istraživačka pitanja

2.1. Cilj

Cilj ovog dijela kvalitativnog istraživanja bio je prikupiti negativna iskustva mladih u digitalnom svijetu.

2.2. Istraživačka pitanja

Polazeći od cilja, istraživačka pitanja su:

1. Kakva negativna iskustva s korištenjem interneta mladi opisuju?
2. Koji su negativni aspekti nastave na daljinu organizirane tijekom pandemije Covid-19?

3. Metoda

3.1. Sudionici

Ovo istraživanje dio je projekta "Pozitivna i negativna iskustva na internetu - digitalni svijet u kontekstu pandemije", koji se sastoji od kvalitativnog i longitudinalnog kvantitativnog dijela, a na kojemu su radile četiri diplomantice te dvije mentorice odnosno voditeljice istraživanja. Kvalitativno istraživanje provedeno je na namjernom uzorku učenika u rasponu od 5. razreda osnovne do 4. razreda srednje škole. Sudjelovalo je ukupno 38 sudionika (N=38), a tijekom istraživanja vodilo se računa o ujednačenosti sudionika po spolu, razini školovanja te veličini mjesta iz kojeg dolaze (veće i manje mjesto). Za potrebe ovog rada iz ukupnog su uzorka u obzir uzeti samo učenici srednjih škola (N=19) od čega je 9 bilo muškog (N=9), a 10 ženskog spola (N=10). Sudionici istraživanja bili su dio socijalnog kruga intervjera, odnosno mladi koje intervjueri i inače kontaktiraju u svakodnevnim aktivnostima te su se pri provođenju istraživanja pridržavali epidemioloških mjera.

3.2. Instrumenti

U istraživanju je korišten polustrukturirani intervju osmišljen u svrhu provedbe ovog istraživanja. Intervju se sastojao od 20 pitanja, a obuhvaćao je teme u rasponu od asocijacija na pojam internet, uređaja koje koriste, pozitivnih i negativnih iskustava pri korištenju interneta, vremena provedenog na internetu, obiteljskih interakcija i pravila u odnosu na korištenje interneta, obilježja korištenja interneta u školi i u obrazovne svrhe, ali i kod kuće (s

naglaskom na posebnosti korištenja tijekom *online* škole), do načina na koji percipiraju pojavu nasilja preko interneta te njihovih iskustava u tom pogledu.

3.3. Polustrukturirani intervju

Polustrukturirani intervju kombinacija je strukturiranog i nestrukturiranog intervju, kao što i sam naziv sugerira. Za razliku od strukturiranog intervju sa strogom strukturom pitanja koja ne dopuštaju preusmjeravanje razgovora, polustrukturirani intervju je otvoren, pa samim time omogućuje i stvaranje novih ideja i postavljanje potpitanja na temelju odgovora sugovornika. Intervjuer u polustrukturiranom intervjuu ima općeniti okvir tema koje je potrebno istražiti, međutim pitanja nisu specificirana i moguće ih je po potrebi prilagođavati. Uz to, intervjuer može i usmjeravati sugovornika ako je to potrebno. Primjerice ukoliko ima poteškoća pri odgovaranju na pitanje, npr. nerazumijevanje pitanja ili davanje prekratih odgovora, intervjuer ga može ohrabriti i potaknuti na dodatnu elaboraciju odgovora. Međutim, potrebno je napraviti jasnu razliku između svakodnevnog, neformalnog razgovora i intervju koji se provodi u znanstveno-istraživačke svrhe (Cohen, 2006).

3.4. Analiza okvira

Analiza okvira (eng. *framework analysis*) postupak je za analizu kvalitativnih podataka. Razvili su ga Richie i Spencer 1994. godine, a uz to što pruža sistematske korake u procesu analize, omogućuje i jednostavnije poimanje načina na koji su rezultati dobiveni iz podataka (Lacey i Luff, 2007). Proces obrade podataka analitički je proces koji uključuje pet različitih, ali međusobno vrlo povezanih faza. Prvu fazu čini upoznavanje s građom kako bi se u drugoj fazi postavio tematski okvir. U trećoj fazi kodiraju se ili indeksiraju izjave sudionika koje se na temelju sličnosti grupiraju u pojmove, a pojmovi se potom apstrahiraju u kategorije. Četvrta faza uključuje izradu tablica i unošenje podataka kako bi se dobila veća preglednost rezultata, dok petu fazu čini povezivanje i interpretacija rezultata u svrhu saznavanja perspektive sudionika o istraživanom problemu. (Lacey i Luff, 2007).

3.5. Postupak

Sudionici kvalitativnog dijela istraživanja dali su svoju suglasnost na sudjelovanje u istraživanju usmenim putem. Nakon što im je pojašnjena svrha istraživanja odnosno zadatak

koji će imati, naglašeno im je kako će se svi podaci koristiti isključivo u znanstvene svrhe te kako će snimke i prijepis razgovora biti dostupni samo istraživačicama koji vode istraživanje. Također, naglašeno je i kako će prilikom izvještavanja o rezultatima istraživanja, unaprijed određenom šifrom biti osigurana anonimnost sudionika. Isto tako, sudionici su upoznati s mogućnošću odustajanja od intervjua u bilo kojem trenutku, te da ukoliko se nakon provedbe intervjua predomisle i odluče da ne bi htjeli da njihovi odgovori sudjeluju u istraživanju, to mogu zatražiti sve do mjesec dana nakon provedbe intervjua. Četiri diplomantice intervjue su provodile uživo, individualno sa svakim sudionikom, a prosječno su trajali od 15 do 20 minuta. Svaki je intervju sniman diktafonom, nakon čega je slijedilo pisanje transkripta za svaki provedeni intervju, na temelju kojih su podaci obrađivani. Nadalje, istraživačice su u parovima odgovore sudionika prema sadržaju razvrstavale u kategorije pozitivno negativno i neutralno, od kojih je jedan par bio usmjeren na odgovore učenika osnovnih, a drugi par na odgovore učenika srednjih škola. Nakon razvrstavanja odgovora u kategorije, istraživačice su se usuglasile oko pojedinih sadržaja nakon čega je rađena daljnja analiza, metodom analize okvira (engl. *framework analysis*). U ovom su se radu u obzir uzeli odgovori srednjoškolaca koji su sadržajno pripadali kategoriji „negativno“.

4. Rezultati

Glavne teme unutar analize definirane su na temelju sadržajne sličnosti pitanja postavljenih u intervjuu, dok su kategorije dobivene na temelju sadržaja odgovora koji se ponavljao kod sudionika. Rezultati su prikazani u okviru dva tematska područja: 1. Negativna iskustva povezana s korištenjem interneta (Tablica 1.) i 2. Nastava tijekom pandemije Covid-a 19 (Tablica 2.).

Tablica 1. Negativna iskustva povezana s korištenjem interneta

Tema: Negativna iskustva povezana s korištenjem interneta	
Kategorije	Pojmovi
Neželjena komunikacija i nasilje na internetu	Javljanje nepoznatih osoba na društvenim mrežama
	Vrijeđanje
	Zloupotrebavanje osobnih podataka
	Prijeteće poruke
Prekomjerno korištenje interneta i učinci na pojedine aspekte života	Lažna samoprezentacija i lažni profili
	Ismijavanje na temelju tjelesnog izgleda
	Svijest o prekomjernom korištenju interneta
Nemogućnost korištenja interneta	Lošiji školski uspjeh
	Nesuglasice s ukućanima
	Doživljavanje neugodnih emocija kad internet nije dostupan
	Dosada i teško pronalaženje druge zanimacije

Srednjoškolci svoja negativna iskustva povezana s korištenjem interneta doživljavaju kroz neželjenu komunikaciju i nasilje na internetu koje se očituje kroz „**javljanje nepoznatih osoba na društvenim mrežama**“: „Nedavno mi se to dogodilo, jedan dečko mi se javio i pitao mogu li mu pomoći. On upisuje sada prvi razred moje gimnazije, pa mogu li mu malo objasniti školu, predmete, profesore. Ja sam mu krenula objašnjavati, bilo mi je drago da nekome mogu pomoći, dati savjet. On je meni onda odjednom počeo slati poruke gdje hoćeš da se sastanemo prvi dan, hoćeš ti meni biti cura. Ja sam onda rekla kakve su to poruke, kasnije sam ga blokirala. Zadnja njegova poruka je bila vidimo se u školi što me iskreno malo preplašilo jer ne znam o kome se radi. Ja sam imala samo najbolju namjeru pomoći, ništa više.. I onda su odjednom krenule te poruke, a onda sam samo blokirala osobu.“ (SŠŽ10), „**vrijeđanje**“: „Pa bile su mi upućene razne psovke, prema mojoj obitelji, vjeri i tako. Nisam to uzeo k sebi, ali eto, doživio sam.“ (SŠM1); „... moj brat jako voli igrati igrice na računalu i ima jako puno ljudi koji su ga izvrijeđali bez ikakvog povoda, on je samo igrao igricu. Ljudi se ulogiraju, svi zajedno igraju igricu i zna se često dogoditi da ga izvrijeđaju bez ikakvog povoda.“ (SŠŽ9), „**zloupotrebavanje osobnih podataka**“: „Jesam da su screenali moje slike i slali

dalje i komentirali. Hvala Bogu mene to nije diralo jer sam hajmo reći navikla na to. Ali ima ljudi koji nisu navikli i koji nemaju toliko visoko samopouzdanje i na koje to jako utječe i zbog takvih ljudi neki si oduzimaju živote. Nije potrebno to raditi nimalo.“ (SŠŽ8), „**prijeteće poruke**“: „...znam da se jednoj mojoj prijateljici bila javila jedna osoba i slala joj poruke kad dođeš kući pripazi ja te čekam tamo i tamo, donesi mi ovo. To je prvo što mi je palo na pamet i bilo mi je jezivo iskustvo, ma da se nije meni dogodilo. Ali znam da smo tad bile u dobrom odnosu i da mi se tad bila obratila i bilo mi je jezivo, ali svom srećom nije se ništa dogodilo.“ (SŠŽ10); „Mojoj jednoj prijateljici se javila osoba s lažnog profila i počela joj prijetiti bez ikakvog povoda.“ (SŠŽ7), „**lažnu samoprezentaciju i lažne profile**“: „Imam jednu prijateljicu koja je starija od mene, i dopisivala se s jednim dečkom i izašli su van. On je nju samo htio iskoristiti, ali je na vrijeme to shvatila. Zapravo se cijelo vrijeme preko interneta predstavljao suprotno od onog što je.,, (SŠŽ3); „Pa i meni i prijateljici su znali napraviti lažni profil pa te žele zezati preko njega, da ti nešto kažeš pa da mogu proširiti po školi. Ali ništa strašno, ne reagiramo mi na to. Trenutno je dosta popularno u srednjim školama da naprave lažni profil i nude ti marihuanu preko njega i onda ako nećeš te ucjenjuju sa svakakvim stvarima, npr. da će proširiti neke laži i slično.“ (SŠŽ1) te „**ismijavanje na temelju tjelesnog izgleda**“: „Znam da su neke ismijavali radi pretilosti i vrijeđali ih, ali i obrnuto, kad je netko premršav. Pa ružno komentiraju izgled tipa noge i slično.“ (SŠM1); „Moj prijatelj koji se malo drugačije oblači, drugi ljudi su ga maltretirali i prijetili su mu se...“ (SŠM6); „Kada mi se jave tako neke stranice ili ljudi koje ne znam i pišu mi svakakve gluposti. Definitivno najgora stvar koja mene čini tužnom je manjak samopouzdanja. Ja i samopouzdanje ne idemo skupa i mislim da je to velikim dijelom zato što nam se putem društvenih mreža nameću ti standardi i ljepota, a nigdje nije zapisano što znači biti lijep. Taj manjak samopouzdanja, mislim da je to veliki problem među cijelom mojom generacijom.“ (SŠŽ10).

Da je korištenje interneta među populacijom srednjoškolaca nerijetko pretjerano svjedoče i podaci koji govore o količini vremena provedenom na internetu, iako postoji „**svijest o prekomjernom korištenju interneta**“: „Pa možda sam previše koristio društvene mreže. To mi je oduzelo previše slobodnog vremena i osjetilo se u kvaliteti života.“ (SŠM1); „Svaki dan, dva puta napunim mobilni. Budem jedno 6 sati što aktivno, što pasivno.“ (SŠM5); „Pa skužim da malo pretjerujem s tim, ali eto.,, (SŠM4). Upravo prekomjerno korištenje interneta ima loš učinak na pojedine aspekte života koji mogu biti od iznimne važnosti upravo u periodu adolescencije odnosno srednjoškolske dobi, među kojima se ističu „**lošiji školski uspjeh**“: „Da, ocjene su mi znale biti lošije pogotovo kada dugo u noć ostanem budna.“ (SŠŽ1); „Neke ispitate, posebno sad maturu iz fizike, mogla sam puno bolje napisati da sam

učila, a umjesto tog sam gledala videe o formuli 1 na internetu.“ (SŠŽ5) i „**nesuglasice s ukućanima**“: „Pa jedino se znam posvađati sa svojimima kad oni skuže da sam previše na internetu, ali jedino to.“ (SŠŽ2); „Nekada su se roditelji ljutili kada sam ostajala do kasno na internetu igrati igrice.“ (SŠŽ7).

S obzirom na činjenicu da današnja djeca pripadaju tzv. „digitalnoj generaciji“ koja neizbježno odrasta uz internet i moderne tehnologije, značaj interneta u njihovim životima posebno je uočljiv kad se suočeni s nemogućnošću korištenja interneta. Tako je često „**doživljavanje neugodnih emocija kad internet nije dostupan**“: „Kada ga ne mogu koristiti osjećam se dosta nervozno. Ne mogu zamisliti život bez interneta.“ (SŠŽ1); „Pa definitivno mi je frustrirajuće kada ga ne mogu koristiti zato što ga puno koristim inače.“ (SŠŽ7); „Bespomoćno, jako sam navikla da imam pristup svemu. Kad bi se dogodio nestanak struje, ja prvo palim TV, nema TV-a, što da radim... Ne znam gdje da se okrenem i što da radim, ali onda se smirim. Toliko sam navikla da imam pristup internetu.“ (SŠŽ9), a uslijed nemogućnosti korištenja interneta nerijetko se javlja i „**dosada i teško pronalaženje druge zanimacije**“: „Pa kad ga ne mogu koristiti, npr. u školi, definitivno se osjećam lošije i dosadno mi je.“ (SŠM8); „...osjećam se onda kao da nemam što za raditi.“ (SŠŽ4). Uslijed pandemije Covid-a 19 učenici su se susreli s potpuno novim načinom školovanja u kojem su klasičnu nastavu u učionicama bili primorani zamijeniti *online* nastavom.

Tablica 2. Nastava tijekom pandemije Covid-a 19

Tema: Nastava tijekom pandemije Covid-a 19	
Kategorije	Pojmovi
Doživljaj <i>online</i> nastave	Preveliki zahtjevi Nezadovoljavajuće prenošenje znanja od strane nastavnika
Vlastito iskustvo u <i>online</i> nastavi	Nedostatak motivacije Nedovoljna usvojenost gradiva

Iz perspektive učenika srednjih škola, *online* nastava suočila ih je s „**prevelikim zahtjevima**“: „Dosta profesora je bilo užasno zahtjevno, iz jednog predmeta koji imamo dva sata tjedno, bile su nenormalne količine zadataka. Neki profesori nisu mogli prepoznati važnost ili nevažnost njihovog predmeta onda su nas zatrpravali.“ (SŠM6); „Ono što mi se nije sviđjelo

je obujam gradiva koji je od nas tražen i zadataka koji su bili zadavani. Nije bilo slobodnog vremena uopće. Ako si htio raditi i izvršavati zadatke redovno onda si stalno morao biti u toj kolotečini interneta.“ (SŠŽ6), te „**nezadovoljavajućim prenošenjem znanja od strane nastavnika**“: „Puno nam toga nije bilo objašnjeno i puno sam vremena morala provesti na internetu. Niti jedan profesor se ne bi snimio i nešto nam objasnio, već pošalju neki video koji ništa ne možeš shvatiti.“ (SŠŽ2); „...profesor nije mogao baš prenijeti svoje znanje na nas nego smo mi eto tako dobili zadatke i onda smo si sami morali pojašnjavati.“ (SŠŽ3).

S obzirom na činjenicu da je *online* nastava u trenutku stupanja na snagu za sve pa tako i za učenike srednjih škola bila neočekivana novost kojoj su se morali što prije prilagoditi izvršavajući svoje obveze od kuće, njihova iskustva govore kako su se susreli s „**nedostatkom motivacije**“: „Pa kod kuće sam sada više koristio i mobitel i računalo nego kad sam baš išao u školu jer sam tada baš fokusiran na praćenje nastave. A tijekom *online* nastave sam manje bio fokusiran, manje sam pratio i nisam nekada ni obavio zadatke.“ (SŠM3); „Nije bio nitko da ti kaže moraš to raditi ili ćeš dobiti neopravdani, mogao si zabušavati i onda ti se skupi sve jedan dan prije roka.“ (SŠŽ5). A kako se svaki aspekt škole, pa tako i poučavanje, odvijao digitalnim putem, učenici izvještavaju i o „**nedovoljnoj usvojenosti gradiva**“: „Mislim da je bolje da sam išla u školu i da mi je to netko objasnio nego da sam ja to sama preko interneta, jer ne znam uopće jesam li to dobro skužila.“ (SŠŽ3); „Imala sam dosta nejasnoća oko tih predmeta kemija, fizika, matematika, jer smatram da to ne možeš preko ekrana.“ (SŠŽ10).

5. Rasprava

Današnja mladež kao „digitalna generacija“ koja praktički odrasta i živi uz internet i moderne oblike komunikacije često je izložena opasnostima i rizicima na internetu, a s obzirom na to da se nalaze u razdoblju psihološkog razvoja i formiranja identiteta, vrlo su ranjiva skupina. Ovo istraživanje provedeno je s ciljem dobivanja uvida u negativna iskustva mladih u digitalnom svijetu. Također nastojalo se ispitati njihovo iskustvo s *online* nastavom tijekom pandemije Covid-a 19. Kvalitativnom analizom intervjua provedenih sa srednjoškolcima utvrđene su dvije tematske cjeline: Negativna iskustva povezana s korištenjem interneta i Nastava tijekom pandemije Covid-a 19.

Jedno od područja unutar teme „Negativna iskustva povezana s korištenjem interneta“ jest „neželjena komunikacija i nasilje na internetu“. Podaci o prevalenciji nasilja na internetu u svijetu prilično su nekonzistentni, međutim oni ovise o upotrijebljenim instrumentima, kao i o definiciji vršnjačkog nasilja. Pregled literature pokazuje da je u prosjeku svaki četvrti

učenik bio žrtva nasilja na internetu, a 17 % učenika počinitelj takvog nasilja (Patchin i Hinduja, 2012). Što se tiče učestalosti nasilja na internetu u Hrvatskoj, nacionalno istraživanje pokazalo je da 5 % djece doživljava neki oblik vršnjačkog nasilja u digitalnom svijetu dva do tri puta mjesečno, dok svako treće dijete takvo nasilje doživljava jedan do dva puta mjesečno (Pregrad i sur., 2011). Dok navedeni rezultati pružaju uvid u čestinu doživljavanja nasilja na mjesečnoj razini, Šincek i suradnice (2015) provele su istraživanje u kojem se pratila učestalost pojavljivanja nasilja na internetu barem jednom u životu. Rezultati su pokazali kako je otprilike svako treće dijete barem jednom doživjelo nasilje na internetu u obliku dobivanja slika ili drugih materijala seksualnog sadržaja, javnog procjenjivanja na internetu, vrijeđanja, isključivanja iz grupa te širenja neistina o njima, a čak polovina djece izvještava kako su bili ogovarani na internetu. Nadalje, više od polovine djece navodi kako su barem jednom u životu ogovarali druge na internetu, dok više od trećine navodi da su ismijavali sadržaje koje su drugi objavili na internetu. Javno procjenjivanje drugih na internetu, nazivanje nadimcima koji ih uznemiruju, ruganje te isključivanje iz grupa, barem je jednom počinilo nešto manje od trećine djece. Ovo istraživanje pokazuje da su srednjoškolci dobro upoznati s nasiljem na internetu, a velik broj njih je ili doživio neki oblik nasilja, ili zna za slučaj nasilja koje su doživjeli njihovi poznati vršnjaci.

Ono što razlikuje komunikaciju na internetu od stvarne komunikacije „licem u lice“ je to da se osoba vrlo teško može zaštititi od neželjenih razgovora. U stvarnom svijetu moguće je izbjeći osobe s kojima ne želimo komunicirati, mjesta na kojima ne želimo boraviti, dok se u digitalnom svijetu nalazimo svi na „istom mjestu“, izvan sigurne zone. To znači da smo svojom prisutnošću u nekoj *online* igrici, na društvenoj mreži ili drugoj internetskoj platformi, stalno dostupni svim drugim korisnicima, pa i onima s kojima ne želimo komunikaciju. A neželjenu komunikaciju i nasilje na internetu doživjeli su i sudionici ovog istraživanja.

Javljanje nepoznatih osoba na društvenim mrežama je nešto s čim se vjerojatno svaki korisnik susreo barem jednom, što i ne čudi s obzirom na činjenicu da društvene mreže između ostalog i jesu namijenjene za upoznavanje. Možemo posvjedočiti da su društvene mreže spojile mnogo osoba i da su se upravo na taj način formirala brojna prijateljstva i romantične veze, a velika je vjerojatnost da su u mnogo slučajeva osobe bile i neznanci. To je neupitno nešto što društvene mreže i aplikacije za slanje poruka čini pozitivnim, jer mnogim ljudima, primjerice onim sramežljivijima, zasigurno pomaže i olakšava da ispune ono što im je u stvarnom životu teško. No, isto to ih ponekad može činiti i vrlo negativnim. *Facebook* i druge društvene mreže imaju mogućnost kontrole privatnosti tako da korisnik može sakriti svoj profil i fotografije od određenih osoba. Međutim i takva zaštita je parcijalna, s obzirom

na to da osoba može napraviti neograničen broj profila koji mogu biti i pod lažnim imenom i prezimenom i javljati se sa svakog od njih. Upravo to predstavlja problem i za opciju blokiranja profila s kojim ne želimo komunikaciju. Sudionici ovog istraživanja upravo su blokiranje naveli kao način nošenja s neželjenom komunikacijom odnosno javljanjem nepoznatih osoba.

Doane i suradnici (2013) u svom su istraživanju na studentima, pri čemu je prosječna dob sudionika iznosila ($M=21.95$, $SD=6.07$), utvrdili kako čak 73.2% sudionika izvještava o doživljavanju javnog poniženja na internetu, 87.8% bilo je meta zlonamjernog ponašanja, primjerice nazivanja pogrdnim imenima, 78.4% doživjelo je prijevaru, a 65.9% neželjeni kontakt. Nešto manje sudionika izvještava o činjenju nasilja na internetu pa je tako 38% sudionika javno ponižavalo druge na internetu, 77.8% činilo zlonamjerna ponašanja, primjerice zadirkivanje ili nazivanje pogrdnim imenima, 53.1% pokušalo je prevariti druge osobe na internetu, a 29.4% sudionika ostvarilo je ili pokušavalo ostvariti neželjeni kontakt, primjerice uživo upoznati osobu koja to nije htjela. A upravo je pokušaj ostvarivanja neželjenog kontakta od strane nepoznate osobe doživjela i sudionica ovog istraživanja (SŠŽ10).

No postavlja se pitanje što kada komunikacija na početku izgleda sasvim korektno, a tek nakon određenog vremenskog razdoblja postane neželjena, kao u slučaju sudionice. To može biti vrlo problematično i unatoč opciji blokiranja, budući da je za očekivati da je u tom razdoblju već došlo do otkrivanja pojedinih osobnih informacija koje se mogu zloupotrijebiti. A zluporabu svojih osobnih podataka, preciznije fotografija, doživjela je i sudionica istraživanja (SŠŽ8). Livingstone i suradnici (2011) u svom su istraživanju utvrdili kako 9% adolescenata u dobi od 11 do 16 godina navodi da je u proteklih godinu dana doživjelo neku vrstu zluporabe osobnih podataka na internetu. Rezultati pokazuju kako je takva vrsta nasilja zastupljenija s porastom dobi, pa tako 7% adolescenata u dobi od 11 do 12 godina izvještava o zluporabi osobnih podataka, dok u dobi od 15 do 16 godina o tome izvještava 11% adolescenata. Sudionici kao najčešći oblik zluporabe osobnih podataka koji su doživjeli izdvajaju korištenje njihove šifre s ciljem korištenja njihovog identiteta ili pristupanja privatnim informacijama, te korištenje njihovih privatnih informacija na način koji ne odobravaju.

Kad je nasilje na internetu usmjereno na račun tjelesnog izgleda, na meti su obično djeca koja su drugačija jer nose specifičnu odjeću, naočale ili se ističu na neki drugi način. Djevojčice su najvećim dijelom izložene uvredljivim komentarima zbog prekomjerne tjelesne težine, kao i građe tijela, šminke ili odjeće, a dječaci zbog naglašenih femininih karakteristika,

stila odijevanja i tjelesnog izgleda (Berne i sur., 2014). Nekoliko sudionika ovog istraživanja izvještava o nasilju preko interneta koje je usmjereno na tjelesni izgled, u obliku uvredljivih komentara na račun nečije tjelesne spremnosti, pretilosti, ali i pretjerane mršavosti. Još jedan podatak dobiven u ovom istraživanju je maltretiranje zbog drugačijeg stila odijevanja koje sudionik (SŠM6) navodi za svog prijatelja.

Takvi nalazi sukladni su s onima koje su u svom istraživanju dobile Berne i suradnice (2014), u kojem sudionici navode kako je doživljavanje nasilja na internetu zbog stila odijevanja nešto što se događa i djevojkama i mladićima. Adolescenti opisuju kako nije moguće da se osoba odjene po svojoj želji, bez da u obzir uzme rizik od doživljavanja nasilja na internetu zbog toga, a pogotovo ukoliko se ta odjevna kombinacija izdvaja od odjeće ostalih adolescenata. Također, rezultati upućuju na to da su mladići zbog stila odijevanja obično na meti homofobnih komentara na društvenim mrežama, dok su djevojkama obično upućeni komentari koji se odnose na negativnu seksualnu reputaciju.

Jedna sudionica ovog istraživanja navodi društvenu mrežu *ask.fm*, koja je vrhunac popularnosti bilježila prije nekoliko godina, kao mjesto na kojem su se anonimno upućivale uvredljive poruke osobama na račun tjelesnog izgleda. Budući da adolescenti pridaju veliku važnost mišljenju vršnjaka, a za povratnu informaciju o sebi koriste upravo društvene mreže, negativne povratne informacije negativno utječu i na samopoštovanje (Valkenburg i sur., 2006). Miljković i Rijavec (2001) navode da se samopoštovanje sastoji od dva dijela, a to su osjećaj vlastite vrijednosti i samopouzdanje. Osjećaj vlastite vrijednosti odnosi se na uvjerenje da imamo pravo biti sretni i da zaslužujemo uspjeh, postignuće, prijateljstvo, ljubav i osjećaj ispunjenosti, dok se samopouzdanje odnosi na uvjerenje da smo sposobni razmišljati, učiti, birati, donositi odluke te svladavati izazove i promjene. Sudionica istraživanja (SŠŽ10) koja je doživjela nasilje na internetu usmjereno na tjelesni izgled navodi kako ju tužnom čini upravo manjak samopouzdanja, a smatra da ono velikim dijelom proizlazi iz utjecaja medija u kojima se nameću standardi ljepote. A budući da se samopoštovanje, prema Miljković i Rijavec (2001) sastoji od osjećaja vlastite vrijednosti i samopouzdanja, o njima i ovisi, što upućuje na to da ukoliko je samo jedno od navedenog nisko, i samopoštovanje će biti nisko. Da je tomu tako, pokazuju i ranija istraživanja kojima je utvrđeno da pojedinci koji imaju iskustva s nasiljem na internetu, kao i u slučaju klasičnog nasilja, imaju nižu razinu samopoštovanja u odnosu na one koji nemaju iskustava s nasiljem (Patchin i Hinduja, 2010). Osobe koje vrše nasilje preko interneta nerijetko se kriju iza lažnih profila na društvenim mrežama pa je njihov pravi identitet nepoznat, a pojedine platforme poput *ask.fm*- a kojeg je spomenula jedna sudionica imaju i opciju anonimnog slanja poruka. Buljan Flander

i suradnice (2010) navode kako upravo anonimnost počiniteljima daje osjećaj da mogu nekažnjeno kršiti socijalne norme i ograničenja, što u konačnici i rezultira nasiljem. Suler (2004) smatra anonimnost kao jedan od glavnih faktora koji stvara učinak dezinhibicije. Prema tome, kada ljudi imaju priliku odvojiti svoje postupke na internetu od vlastitog načina života i identiteta, lakše će otkrivati informacije o sebi, ali i imati agresivne istupe. Također, anonimnost ih može potaknuti da u slučaju sukoba reagiraju u trenutku, na temelju trenutnog emocionalnog stanja. Omernick i Owsley Sood (2013) u svom su istraživanju pronašli da je s manjom transparentnosti identiteta prisutno više psovki i emocionalno negativnih riječi na društvenim mrežama u odnosu na one pozitivne. Još jedno „mjesto“ gdje je nerijetko prisutno nasilje na internetu su i *online* igrice koje omogućuju anonimnost postavljanjem nadimka ili korisničkog imena koje se koristi samo u te svrhe. A nekoliko sudionika i u ovom istraživanju navodi vrijeđanje u igricama kao oblik nasilja s kojim su se susreli. Zbog osjećaja anonimnosti koji pruža internet, smanjen je i osjećaj odgovornosti za posljedice nasilja, što je pokazalo i istraživanje Aftaba (2003).

Samoprezentacija na internetu odnosi se na mogućnost predstavljanja sebe kroz profil na društvenoj mreži, na kojem se nalaze informacije o osobi, njenim prijateljima, fotografije, popis mjesta koja je posjetila i slično (Michikyan i sur., 2014). Općenito, kao najčešći razlozi lažne samoprezentacije ističu se traženje odobrenja i priznanja od drugih, te pokušaj da ih se zadivi (Schlenker i Leary, 1982; prema Wright i sur., 2018). Budući da se danas velik dio komunikacije odvija putem interneta, mnoge se osobe predstavljaju kontradiktorno u odnosu na to kakvi su u stvarnom životu, što je jasno vidljivo iz izjave sudionice (SŠŽ3) koja je podijelila iskustvo svoje prijateljice s vršnjakom koji se putem chata na internetu predstavljao suprotno od onog kakav je u stvarnom životu, što upućuje na pokušaj dobivanja priznanja i divljenja od djevojke. Drouin i suradnici (2016) u svom su istraživanju utvrdili da je laganje o sebi na internetu najčešće motivirano željom da se sebe učini atraktivnijim drugoj osobi. Međutim, samoprezentacija može biti motivirana i manipulativnim te sebičnim aktivnostima (Leary i Tangney, 2011). S obzirom na sudioničinu izjavu može se reći kako je u podlozi lažne samoprezentacije mladića bila upravo manipulacija te ostvarenje maliciozne namjere. Još jedan oblik nasilja o kojem izvještavaju sudionici ovog istraživanja jesu prijeteće poruke, koje predstavljaju uznemiravanje putem interneta (engl. *harassment*) (Willard, 2004; prema Li, 2010). U istraživanju Hrabrog telefona i Poliklinike za zaštitu djece grada Zagreba (2014) utvrđeno je kako je 7% djece i mladih nekomu slalo prijeteće poruke. U jednom od navedenih primjera sudionica (SŠŽ7) navodi kako su njezinoj prijateljici prijeteće poruke bile upućivane s lažnog profila, što opet upućuje na anonimnost kao faktor od velikog značaja

kada je u pitanju nasilje preko interneta. Djeca i mladi često *online* svijet ne doživljavaju stvarnim svijetom te čine ono što u stvarnom svijetu ne bi. Osjećaj smanjene odgovornosti dovodi do toga da u trenutcima činjenja nasilja, u ovom slučaju upućivanja prijetećih poruka, nisu svjesni posljedica svojih dijela pa stoga tuđim osjećajima pridaju puno manje pozornosti nego u slučaju klasičnog nasilja, kad bi osobu gledali u oči (Aftab, 2003). A upravo te posljedice, kojih nasilnici često nisu svjesni, mogu biti vrlo ozbiljne i opasne za mentalno zdravlje i dobrobit onih koji nasilje doživljavaju, stoga ponovno treba istaknuti važnost prevencije i podizanja svijesti o problematici sigurnosti djece i mladih na internetu.

Kao što je već navedeno, internet ima brojne prednosti i u mnogim aspektima olakšava život, a vrijeme provedeno na internetu može biti vrlo korisno i produktivno ukoliko se koristi u umjerenim količinama. Međutim, problem nastaje kada osobi komunikacija na internetu postane ugodnija od one licem u lice, kada ne može kontrolirati vrijeme provedeno u pretraživanju interneta ili u igranju *online* igrica (Carević i sur., 2014). Ispunjavanje slobodnog vremena korištenjem interneta na prvu i ne djeluje tako dramatično, međutim kada se u obzir uzme činjenica da razina ovisnosti raste povećanjem trajanja korištenja interneta, što je pokazalo i istraživanje ovisnosti o internetu među srednjoškolcima u Turskoj (Üneri i Tanıdır, 2011), ipak se može reći da taj podatak zabrinjava. Podaci o prevalenciji ovisnosti o internetu kod adolescenata variraju, pa se tako prevalencija u zemljama Europske unije kreće od 4.4 do 13.5% (Durkee i sur., 2012). Rezultati istraživanja Vejmelke i suradnica (2017) u kojemu su sudjelovala 352 učenika srednjih škola u Republici Hrvatskoj pokazali su kako čak 32.8% sudionika ima umjerenu razinu ovisnosti, dok se kod 3.4% sudionika radi o visokoj razini ovisnosti o internetu.

Vrijeme provedeno na internetu jedno je od ključnih obilježja pomoću kojih se utvrđuje postojanje znakova ovisnosti o internetu (Carević i sur., 2014). Nekoliko sudionika ovog istraživanja navelo je kako internet koristi pet ili više sati svaki dan, a dvije sudionice navode brojku i od 10 sati dnevno, dakle malo manje od pola dana. Rana adolescencija razdoblje je u kojem dolazi do početka razvoja prekomjernog korištenja interneta, koji mladima tada počinje služiti kao mehanizam za lakše suočavanje sa stresnim razdobljem života (Jurman i sur., 2017). No kada bi brojku od 10 sati korištenja interneta dnevno stavili u kontekst cijelog dana, i izuzeli spavanje i vrijeme provedeno u školi, osoba bi praktički svo preostalo vrijeme u danu provela na internetu. Međutim, djeca i adolescenti skloniji su zamijeniti aktivnosti iz stvarnog života s onima iz digitalnog svijeta, te koristiti internet kao oblik socijalizacije. Upravo zbog toga postoji mogućnost da su manje svjesni problema koji se razvija kad korištenje interneta zauzme velik dio njihovog vremena, što pet ili više sati

dnevno zasigurno je (Jurman i sur., 2017).

U istraživanju koje je proveo Rakošec (2019) utvrđeno je kako je učestalije dnevno korištenje interneta povezano s izraženijim svim oblicima problematičnog korištenja interneta, a najviše s kognitivnom preokupacijom koja karakterizira obrasce opsesivnih misli koje uključuju upotrebu interneta, te s kompulzivnim korištenjem interneta. Kada je riječ o društvenim mrežama, rezultati su pokazali kako korisnici manje pretjeruju u korištenju društvenih mreža ako internet češće koriste za školu, posao ili fakultet. Također, za mlađe osobe karakterističnija je upotreba društvenih mreža zbog dosade, prekomjerna i pasivna upotreba te općenito problematična upotreba društvenih mreža.

Prema istraživanju Carević i suradnica (2014) u kojem je sudjelovao 201 učenik srednjih škola na području Međimurske županije, čak 85.71% učenika gimnazije odgovara da na internetu ostaju dulje nego što su planirali, dok kod učenika strukovnih škola postotak iznosi 73.49%. Nadalje, 63 ispitanika odnosno 31.34% u potpunosti se slaže s tvrdnjom da tjedno provodi više od 40 sati na internetu, što je više od pet sati na dan. Takav nalaz može se usporediti s istraživanjem koje je provela Young (2009; prema Carević i sur., 2014), a koje pokazuje da ovisnici koriste internet osam puta više nego osobe koje nisu ovisne, prosječno 38.5 sati tjedno.

Iako su podaci o učestalosti korištenja interneta, odnosno prekomjernom korištenju na dnevnoj bazi vrlo indikativni, ono što se posebno ističe jest da postoji svijest o prekomjernom korištenju interneta. Sudionici navode kako im internet oduzima previše slobodnog vremena kojeg su mogli bolje i efikasnije iskoristiti. Međutim, može li se u ovom kontekstu, kada je očito prekomjerno korištenje interneta reći kako je postojanje svijesti o tome nešto pozitivno, teško je odrediti. Nije dvojbeno da je dobro i od velike važnosti osvijestiti vlastite postupke, međutim u ovom slučaju svijest o prekomjernom korištenju interneta postoji, ali se postupci i dalje ne mijenjaju. Na to upućuje i izjava sudionika „*Pa skužim da malo pretjerujem s tim, ali eto...*”, (SŠM4), koja ostavlja dojam da se radi o liniji manjeg otpora, te da nije u njegovoj moći to promijeniti. No postoji mogućnost da je kod srednjoškolaca svjesnost o problematici prekomjernog korištenja interneta razvijena samo na površnoj razini, dok dubinu problema i negativne posljedice koje prekomjerno korištenje interneta može uzrokovati još nisu osvijestili.

Da je zanemarivanje svakodnevnih obveza kao što su škola, zadaci u kućanstvu i sl., jedno od čestih obilježja mladih koji prekomjerno koriste internet, izvještavaju King i Delfabbro (2016). Carević i suradnice (2014) u svom su istraživanju dobili nalaz da internet utječe na zanemarivanje školskih obveza, pa se tako 7.96% sudionika u potpunosti slaže da

zanemaruje školske obveze zbog interneta, 16.92% se slaže, dok je 26.37% bez mišljenja o tome. Takvi podaci nisu iznenađujući s obzirom na količinu vremena koju srednjoškolci provode na internetu. Rezultati ovog istraživanja sukladni su s ranijim nalazima koji govore o utjecaju prekomjernog korištenja interneta na školski uspjeh. Sudionici navode kako su za posljedicu imali lošije ocjene u školi, a jedna sudionica (SŠŽ5) navodi i lošiji uspjeh na ispitima mature zbog pretjerane zaokupljenosti aktivnostima na internetu. Sigurno da nekoliko lošijih ocjena nije razlog za pretjeranu brigu, međutim kontinuirana prisutnost loših ocjena zbog pretjeranog korištenja interneta definitivno treba zabrinuti. Također, državna matura jest nešto što je od velike važnosti budući da ima veliki utjecaj na daljnje životno usmjerenje. Tako se opet može postaviti pitanje je li svijest o tome dovoljno razvijena i kako su posloženi prioriteta, budući da je nešto što bi po svojoj prirodi pripadalo zabavi i razonodi stavljeno ispred onoga što ima značajan utjecaj na određivanje budućeg usmjerenja.

Beard (2011) navodi kako je fenomen prekomjernog korištenja interneta kod adolescenata povezan sa smanjenjem vremena provedenog s članovima obitelji, povećanjem napetosti unutar obitelji, kao i češćim razmiricama s roditeljima. U istraživanju koje su proveli Kuzmanović i suradnici (2019) na 1150 sudionika u dobi od 9 do 17 godina, približno se trećina sudionika izjašnjava kako su se u posljednjih godinu dana sukobljavali s roditeljima ili prijateljima oko vremena koje provode na internetu. Od toga, 19% sudionika navodi kako je to bilo nekoliko puta, dok 11.5% navodi kako je učestalost sukoba bila barem jednom mjesečno. I sudionici ovog istraživanja izvještavaju o svađama s roditeljima koje su posljedica njihovog prekomjernog korištenja interneta, što roditelji obično ne odobravaju. Nije upitno da je internet mladima neiscrpan izvor zabave, međutim razlog roditeljske brige je jasan. Neki roditelji zbog straha od svih negativnih strana potpuno zabranjuju djeci korištenje interneta, no postoje i oni koji im daju potpunu slobodu. Međutim, kako roditelji ne bi smjeli djeci potpuno zabranjivati korištenje interneta, isto tako ne bi smjeli ni dopuštati da želja djeteta za privatnošću nadvlada njihovu odgovornost da ih nadziru i postavljaju pravila (Buljan Flander i sur., 2004; prema Robotić, 2015).

Ovisnost o internetu danas je ozbiljan problem što govori i podatak da ljudi imaju sve manje ideja što raditi kada internet nije dostupan, odnosno često pokazuju uznemirenost zbog nedostupnosti interneta. Sudionici ovog istraživanja izvještavaju o doživljavanju neugodnih emocija poput nervoze, frustracije, pa čak i bespomoćnosti onda kada im internet nije dostupan, odnosno kad nisu u mogućnosti koristiti ga. Miliša i Tolić (2010) navode kako je razlog doživljavanja emocija poput razdražljivosti, potištenosti i nemira uslijed nemogućnosti korištenja interneta upravo razvijena ovisnost.

Prema ranije spomenutom kognitivno-bihevioralnom modelu patološke upotrebe interneta koji je uveo Davis (2001) misli su izvor problematičnog ponašanja, a kao dvije vrste maladaptivnih kognicija izdvaja misli o sebi i misli o svijetu. Misli o sebi vođene su ruminacijom, a osobe s takvim kognitivnim stilom doživljavaju snažnije i duže patološko korištenje interneta. Također, uključuju i sumnju u svoje sposobnosti, nisku razinu samoefikasnosti te negativnu procjenu sebe, pa osobe s takvim viđenjem sebe koriste internet, koji za njih predstavlja sigurno okruženje, kako bi dobili socijalnu podršku. S druge strane, misli o svijetu uključuju generaliziranje specifičnih događaja, pa tako osoba može misliti da je internet jedino mjesto gdje ju drugi poštuju ili da joj je internet jedini „prijatelj“. Takve maladaptivne kognicije mogu rezultirati specifičnom ili generaliziranom patološkom upotrebom interneta.

U ovom istraživanju posebno se ističe izjava sudionice (SŠŽ1) koja navodi kako ne može zamisliti život bez interneta. Rečenica sama po sebi u jednu ruku ima negativnu konotaciju, međutim kad bi u obzir uzeli vremenski kontekst i činjenicu da su mladi u toj dobi zaista od malena bili okruženi tehnologijom, ne mora nužno biti negativna jer se može odnositi na blagodati interneta. No s obzirom na to da sudionica navodi i kako se bez interneta osjeća dosta nervozno, izjava ipak poprima negativnu konotaciju. A uz neugodne emocije, sudionici zbog nemogućnosti korištenja interneta osjećaju da nemaju što za raditi, doživljavaju dosadu i teško pronalaze drugu zanimaciju.

Puharić i suradnici (2014) proveli su istraživanje na 437 učenika osmih razreda osnovnih škola, a između ostalog ispitivale su se navike i iskustva u korištenju interneta, te čimbenik ovisnosti o internetu. Iako 51.7% učenika ocjenjuje da bi im život bez interneta bio dosadan, čak 88% shvaća opasnosti prekomjernog korištenja interneta. No zabrinjavajući podaci su da trećina učenika osjeća nemir kada ne može koristiti internet, a čak 29.3% učenika sebe procjenjuje ovisnima o internetu što je vrlo velik postotak. Iz dosadašnjih spoznaja, kao i rezultata ovog istraživanja vidljivo je kako se mladi često teško suočavaju s nemogućnošću korištenja interneta budući da igra veliku ulogu u njihovim životima. Za razumijevanje ovog problema vrlo se važnim pokazuju i spoznaje o izloženosti djece internetu i elektroničkim uređajima još od prve godine života. Naglasak ponovno treba staviti na prevenciju i važnost edukacije roditelja, ali i djece o utjecajima suvremenih tehnologija, s ciljem razvijanja vještina medijske pismenosti i kritičkog promišljanja o sadržaju koji konzumiraju (Roje Đapić i sur., 2020).

Vrijeme u kojem živimo i obveze u kojima svakodnevno sudjelujemo zahtijevaju fleksibilnost, spremnost na prilagođavanje situaciji, spretnost i brzo učenje (Smiljčić i sur.,

2017). Upravo pojavom pandemije Covid-a 19, sve je od navedenog bilo potrebno usvojiti kako bi se adekvatno nosili s velikom i neočekivanom promjenom. Kao što je to bio slučaj i u drugim zemljama širom svijeta, i u Republici Hrvatskoj se počela izvoditi nastava na daljinu. Učenici su u nastavi sudjelovali putem javne televizije, kao i putem virtualnih učionica koje su uspostavljene u svrhu razmjene obrazovnih sadržaja, ideja i informacija između nastavnika i učenika (MZO, 2020). Prilagodba na novi model obrazovanja morala je biti brza kako bi do kraja školske godine odgojno-obrazovni ishodi bili zadovoljeni, što je bilo izazovno i zahtjevno kako učenicima tako i nastavnicima.

U svrhu ispitivanja zadovoljstva srednjoškolaca *online* nastavom te stavova o uspješnosti i organizaciji iste provedeno je *online* anketno istraživanje u kojem je sudjelovalo 58 sudionika, od čega je 78% korisnika Učeničkog doma Virovitica te 22% učenika koji ne koriste usluge Doma (Šajatović, 2020). Rezultati su pokazali kako većina srednjoškolaca zadovoljstvo organizacijom i uspješnost provedbe nastave na daljinu, na skali od 1 do 5, procjenjuje srednjom vrijednošću, što upućuje na to da nisu u potpunosti nezadovoljni, ali ni zadovoljni. Takvi rezultati ne iznenađuju s obzirom na činjenicu da se obrazovni sustav neplanski i u vrlo kratkom roku značajno promijenio, a učenici nisu imali mogućnost postupno se navikavati na promjenu. Nadalje, kada je riječ o procjeni težine praćenja nastave na daljinu, najveći je broj učenika (28%) procjenjuje srednjom vrijednošću, dakle niti teškom niti laganom. Također, utvrđeno je kako su im predmeti poput matematike, fizike i kemije najteži za pratiti, što ne čudi s obzirom na razinu apstrakcije sadržaja, dok s predmetima kao što su tjelesni, vjeronauk i hrvatski jezik nisu imali problema. Učenici izdvajaju nedostatak motivacije za rad i učenje, promjenu rutine, padanje internetskog sustava i nedostatak direktne komunikacije s nastavnicima kao teškoće s kojima su se susretali prilikom praćenja *online* nastave. A kao najveću teškoću s kojom su se susreli ističu prevelik opseg gradiva i zadataka (Šajatović, 2020).

Dobivenim podacima sukladni su i oni dobiveni u istraživanju koje je proveo Institut za društvena istraživanja u Zagrebu (2020) u kojemu su sudjelovala 923 učenika 7. razreda osnovnih škola u Gradu Zagrebu. Prevladavajući stav o zadovoljstvu *online* nastavom je da učenici nisu niti nezadovoljni niti zadovoljni, a usporedba klasične nastave u učionicama i *online* nastave ukazuje na to da *online* nastava predstavlja veliko opterećenje za učenike. Čak 71% učenika smatra da je velik broj zadataka u kratkom vremenu nešto što se u većoj mjeri odnosi na *online*, nego na klasičnu nastavu. Podaci iz našeg istraživanja također su dali uvid u iskustva pohađanja nastave za vrijeme pandemije Covid-a 19, a u ovom radu naglasak je bio na ona negativna. Tako učenici srednjih škola, kao i u prethodno navedenim istraživanjima,

jasno iskazuju nezadovoljstvo *online* nastavom za koju smatraju da je bila pretjerano zahtjevna, odnosno da su se susreli s prevelikim obujmom školskog gradiva u vidu teorije koju su morali usvojiti te zadataka koji su im bili zadavani. Nadalje, sudionici ovog istraživanja nezadovoljstvo iskazuju i po pitanju prenošenja znanja od strane nastavnika. Navode kako im puno gradiva nije objašnjeno, što je zahtijevalo dodatno provođenje vremena na internetu, koje je s obzirom na situaciju već bilo prekomjerno.

Ćukušić i Jadrić (2012) navode kako za uspješnost procesa učenja na daljinu nije dovoljno samo postavljanje nastavnog materijala na internet i sastavljanje testova. Nužnim smatraju i korištenje odgovarajućih pedagoških metoda u načinu prezentiranja materijala, što sudeći po iskustvima sudionika ovog istraživanja poprilično nedostajalo. Sudionici izvještavaju i o nedostatku motivacije za vrijeme trajanja nastave na daljinu. Ćukušić i Jadrić (2012) upravo nisku razinu motivacije navode kao jedan od nedostataka sustava e-učenja, uz manjak osobnog kontakta, potrebu posjedovanja razvijenih informatičkih vještina, komunikacijske probleme, nedostatak institucionalne potpore kao i to da sustav e-učenja ne može zamijeniti didaktičke sposobnosti nastavnika. Školsko postignuće učenika uvelike ovisi o tome koliko je on sam aktivan u procesu obrazovanja te posjeduje li kognitivne, ponašajne i motivacijske strategije kojima će upravljati svojim učenjem tj. koliko je uspješan u samoregulaciji vlastitog učenja (Pintrich, 2003). Međutim, s obzirom na aktualnu situaciju s pandemijom, pitanje je koliko su učenici bili zakinuti odnosno koliko im je onemogućeno iskorištavanje svih njihovih potencijala u školskom kontekstu. Drastična promjena svakodnevice zasigurno je predstavljala veliki izazov učenicima koji su se po prvi put susreli s modelom učenja na daljinu. Bez mogućnosti postupne prilagodbe na takav oblik učenja, u nastavi su sudjelovali bez fizičke prisutnosti nastavnika i školskih kolega, te uz brojne distrakcije unutar svog doma. Tako sudionici navode da su tijekom pohađanja klasične nastave u školi bili puno više fokusirani na nastavu nego što je bio slučaj tijekom nastave na daljinu. Nedostatak motivacije tijekom *online* nastave vidljiv je i u manjem angažmanu kao i u prokrastiniranju u ispunjavanju školskih obveza. Također, sudionici kao aspekt koji je utjecao na njihovu efikasnost i angažman prepoznaju nedostatak poticanja i nadgledanja rada od strane nastavnika, što Ćukušić i Jadrić (2012) smatraju jednim od nedostataka e-učenja. Nastava na daljinu iz perspektive srednjoškolaca rezultirala je i nedovoljnom usvojenošću gradiva, što se jednim dijelom može povezati i s ograničenim prenošenjem znanja od strane nastavnika odnosno izostankom stvarne interakcije nastavnika i učenika. Kao pitanje za razmatranje ističe se digitalno učenje gradiva iz predmeta koji su po svojoj prirodi apstraktniji, primjerice kemija, fizika i matematika, te koliko ga je moguće usvajati tim

putem. Sudionica ovog istraživanja (SŠŽ10) navodi kako po njenom mišljenju to nisu predmeti koji se mogu učiti preko ekrana i kako su joj upravo oni bili najproblematičniji. Šajatović (2020) je u svom istraživanju također dobila podatak da je učenicima najteže bilo pratiti nastavu iz matematike, fizike i kemije, dok s predmetima konkretnijeg i razumljivijeg sadržaja poput hrvatskog i vjeronauka nisu imali problema. Rezultati ovog, ali i drugih istraživanja upućuju na to da je nastava na daljinu bila veliki izazov za učenike, koji su se po prvi put susreli s takvim oblikom učenja. Međutim, važno je napomenuti kako takav oblik nastave nije bio novitet samo za djecu nego i nastavnike, ali i za roditelje, čiji je angažman također od velikog značaja. U istraživanju koje su proveli Kuna i Gunjača (2020) 58.8% učenika navodi kako im roditelji pružaju pomoć u praćenju *online* nastave što upućuje na važnost njihove uloge pri realizaciji takve vrste nastave, koja bi bez njihove pomoći bila zasigurno još i zahtjevnija.

5.1. Doprinosi i nedostaci provedenog istraživanja

S obzirom na nedostatak istraživanja osobnih iskustava djece i mladih na internetu, može se reći kako ovo istraživanje predstavlja doprinos u ovom području prvenstveno zbog korištene kvalitativne metode koja ulazi u srž problematike. Ovo istraživanje pružilo je uvid u probleme s kojima se srednjoškolci susreću na internetu, s naglaskom na neželjenu komunikaciju i nasilje na internetu, iskustva s korištenjem interneta kao i učinke korištenja interneta na druge životne aspekte. Uz to, ovim je istraživanjem obuhvaćena i aktualna problematika nastave na daljinu, odnosno iskustva učenika koji su se, uslijed pandemije Covid-a 19, po prvi put susreli s takvim vidom obrazovanja. S obzirom na prirodu kvalitativne metode, iskustva dobivena ovim istraživanjem mogu se smatrati relevantnima za spoznavanje stvarne situacije i problematike koja je njime obuhvaćena.

Kao potencijalni nedostatak ovog istraživanja ističe se sličnost mladih koji su činili uzorak sudionika. Određeni broj sudionika bio je iz iste škole u istom mjestu, a mladi koji su sudjelovali u istraživanju bili su dio socijalnog kruga intervjuera. Stoga bi u budućnosti bilo poželjno obuhvatiti i mlade iz drugih dijelova Republike Hrvatske s obzirom na mogućnost da je ekonomska nerazvijenost ovog, istočnijeg dijela djelovala na rezultate.

5.2. Praktične implikacije i preporuke za buduća istraživanja

Rezultati ovog istraživanja ukazuju na potrebu edukacije djece i mladih, ali i njihovih roditelja o opasnostima interneta i modernih oblika komunikacije. Vršnjačko nasilje na

internetu, kao i prekomjerno korištenje interneta te njegovi štetni učinci, potencijalna su prijetnja za mentalno zdravlje i dobrobit adolescenata koji se još uvijek nalaze u razdoblju psihološkog razvoja i formiranja identiteta što ih čini iznimno ranjivom skupinom. Upravo iz tog razloga nužnim se čini osmisliti preventivne i intervencijske programe s ciljem edukacije mladih, ali i roditelja, koji igraju važnu ulogu u razvijanju navika korištenja interneta njihove djece, od najranije dobi. Na taj bi se način roditeljima omogućila i veća uključenost u internetske aktivnosti djece, što bi u konačnici moglo rezultirati sigurnijim korištenjem interneta. Također, korisno bi bilo preventivne programe uvesti i u škole, a sadržaj prilagoditi dobi, kako bi nastavnici kontinuirano mogli podizati svijest o problemima korištenja interneta, a uz to i educirati učenike o sigurnom korištenju.

S obzirom na podatke koji govore o učestalom korištenju interneta u ranom djetinjstvu, u budućim bi istraživanjima bilo poželjno detaljnije istražiti roditeljski utjecaj od najranije dobi, odnosno koja roditeljska ponašanja mogu biti rizična za problematičnu upotrebu interneta u srednjoškolskoj dobi. Također, korisno bi bilo istražiti potencijalni negativni utjecaj vršnjaka kada je u pitanje nasilje na internetu, ali i pozitivni utjecaj u smislu smanjivanja činjenja, ali i doživljavanja nasilja na internetu. Uz to, od koristi bi bilo uključiti i osobine ličnosti budući da različita ponašanja na internetu mogu biti odraz upravo različitih osobina. Nadalje, bilo bi dobro mlade uključiti i u oblikovanje intervjua, a intervjue provoditi u obliku fokusnih grupa. Prednost leži u mogućnosti da će grupna dinamika potaknuti sudionike da budu otvoreniji u svojim odgovorima, iako razgovor o nekim temama može dovesti i do suprotnog učinka.

6. Zaključak

Informatizacijom i razvojem znanosti internet je postao sveprisutan u modernom društvu. Elektronički mediji današnjim mlađim generacijama postaju izvor edukativnih, informativnih, ali i zabavnih sadržaja. Međutim, za razliku od prijašnjih generacija koje su se internetom i elektroničkim uređajima koristile ponekad, današnja mladež svakodnevno koristi internet i moderne oblike komunikacije. Cilj ovog istraživanja bio je prikupiti negativna iskustva mladih u digitalnom svijetu. Rezultati su pokazali kako učenici srednjih škola doživljavaju različite vrste nasilja putem interneta. Izvještavaju o negativnim iskustvima u obliku javljanja nepoznatih osoba na društvenim mrežama, vrijeđanja, zlouporabe osobnih podataka, prijetećih poruka, lažne samoprezentacije i lažnih profila te ismijavanja na temelju tjelesnog izgleda. Također, utvrđeno je kako su mladi, iako svjesni toga, skloni provoditi

previše vremena na internetu, što se negativno odražava i na druge životne aspekte poput školskog uspjeha. Uslijed pandemije Covid-a 19, učenici su se susreli s modelom nastave na daljinu, koja je predstavljala značajnu promjenu njihovog sudjelovanja u digitalnom svijetu. Sudionici izvještavaju o prevelikim zahtjevima, nezadovoljavajućem prenošenju znanja od strane nastavnika, nedostatku motivacije te nedovoljnoj usvojenosti gradiva kao negativnim aspektima nastave na daljinu. S obzirom na to da rezultati ovog istraživanja pružaju direktan uvid u iskustva srednjoškolaca koji predstavljaju iznimno ranjivu skupinu kada su u pitanju opasnosti interneta, mogu biti od značajne pomoći za osmišljavanje preventivnih i intervencijskih programa. Međutim, potrebna su dodatna istraživanja kako bi se dobila što cjelovitija slika ove problematike.

7. Literatura

- Aftab, P. (2003). *Opasnosti Interneta–vodič za škole i roditelje. Neretva, Zagreb.*
- Alavi, S. S., Alaghemandan, H., Maracy, M. R., Jannatifard, F., Eslami, M. i Ferdosi, M. (2012). Impact of addiction to internet on a number of psychiatric symptoms in students of isfahan universities, iran, 2010. *International journal of preventive medicine*, 3(2), 122.
- Beard, K. W. (2011). Working with adolescents addicted to the Internet.
- Beran, T. i Li, Q. (2005). Cyber-harassment: A study of a new method for an old behavior. *Journal of educational computing research*, 32(3), 265.
- Berne, S., Frisén, A. i Kling, J. (2014). Appearance-related cyberbullying: A qualitative investigation of characteristics, content, reasons, and effects. *Body image*, 11(4), 527-533.
- Buljan Flander, G., Krmek, M., Borovec, K. i Muhek, R. (2010). *Nasilje preko interneta (cyberbullying)*. Zagreb: Poliklinika za zaštitu djece grada Zagreba, Policijska uprava zagrebačka.
- Burton, K. A., Florell, D. i Wygant, D. B. (2013). The role of peer attachment and normative beliefs about aggression on traditional bullying and cyberbullying. *Psychology in the Schools*, 50(2), 103-115.

- Calvete, E., Orue, I., Estévez, A., Villardón, L. i Padilla, P. (2010). Cyberbullying in adolescents: Modalities and aggressors' profile. *Computers in Human Behavior*, 26(5), 1128-1135.
- Carević, N., Mihalić, M. i Sklepić, M. (2014). Ovisnost o internetu među srednjoškolicima. *Socijalna politika i socijalni rad*, 2(1), 64-81.
- Cohen, D. (2006). Qualitative Research Guidelines Project. Semi-structured interviews. New Jersey: Robert Wood Johnson Foundation.
- Cotler, J. L., Fryling, M. i Rivituso, J. (2017). Causes of cyberbullying in multi-player online gaming environments: Gamer perceptions. *Journal of Information Systems Applied Research*, 10(1), 4.
- Ćukušić, M. i Jadrić, M. (2012). E-učenje: koncept i primjena. Zagreb: Školska knjiga.
- Davis, R. A. (2001). A cognitive-behavioral model of pathological Internet use. *Computers in human behavior*, 17(2), 187-195.
- Doane, A. N., Kelley, M. L., Chiang, E. S. i Padilla, M. A. (2013). Development of the cyberbullying experiences survey. *Emerging Adulthood*, 1(3), 207-218.
- Dodig Hundrić, D., Ricijaš, N. i Vlček, M. (2018). MLADI I OVISNOST O INTERNETU PREGLED SUVREMENIH SPOZNAJA 1. *Hrvatska Revija za Rehabilitacijska Istraživanja*, 54(1), 123-137.
- Drouin, M., Miller, D., Wehle, S. M. i Hernandez, E. (2016). Why do people lie online? "Because everyone lies on the internet". *Computers in Human Behavior*, 64, 134-142.
- Durkee, T., Kaess, M., Carli, V., Parzer, P., Wasserman, C., Floderus, B., Apter, A., Balazs, J., Barzilay, S., Bobes, J., Brunner, R., Corcoran, P., Cosman, D., Cotter, P., Despalins, R., Graber, N., Guillemin, F., Haring, C., Kahn, J.P., Mandelli, L., Marusic, D., Mészáros, G., Musa, G.J., Postuvan, V., Resch, F., Saiz, P.A., Sisask, M., Varnik, A., Sarchiapone, M., Hoven, C.W. i Wasserman, D. (2012). Prevalence of pathological internet use among adolescents in Europe: demographic and social factors. *Addiction*, 107, 2210-2222.

- Fullwood, C., James, B. M. i Chen-Wilson, C. H. (2016). Self-concept clarity and online self presentation in adolescents. *Cyberpsychology, Behavior, and Social Networking*, 19(12), 716-720.
- Haferkamp, N. i Krämer, N. C. (2011). Social comparison 2.0: Examining the effects of online profiles on social-networking sites. *Cyberpsychology, Behavior, and Social Networking*, 14(5), 309-314.
- Hinduja, S. i Patchin, J. W. (2014). *Bullying beyond the schoolyard: Preventing and responding to cyberbullying*. Corwin Press.
- Hinduja, S. i Patchin, J. W. (2008). Cyberbullying: An exploratory analysis of factors related to offending and victimization. *Deviant behavior*, 29(2), 129-156.
- Hrabri telefon i Poliklinika za zaštitu djece grada Zagreba (2014). *Istraživanje o iskustvima i ponašanju djece na internetu i društvenoj mreži Facebook*. Preuzeto 8.10.2020. s <https://www.poliklinika-djeca.hr/istrazivanja/istrazivanje-o-iskustvima-i-ponasanjima-djece-na-internetu-i-na-drustvenoj-mrezi-facebook-2/>
- Hunter, S. C., Boyle, J. M. i Warden, D. (2007). Perceptions and correlates of peer-victimization and bullying. *British Journal of Educational Psychology*, 77(4), 797-810.
- Institut za društvena istraživanja u Zagrebu. (2020). Iskustva i zadovoljstvo učenika 7. razreda online nastavom. [Medijsko izvješće]. Preuzeto 18.08.2020. s <https://www.srednja.hr/app/uploads/2020/06/Zadovoljstvo-i-iskustva-online-nastavom-7.-razred-IDIZ.pdf>.
- Jurman, J., Boričević Maršanić, V., Paradžik, L., Karapetrić Bolfan, L. i Javornik, S. (2017). Ovisnost o internetu i video igrama. *Socijalna psihijatrija*, 45(1), 36-42.
- Kerawalla, L. i Crook, C. (2002). Children's Computer Use at Home and at School: context and continuity. *British Educational Research Journal*. 28 (6), 751-771.
- King, D. L. i Delfabbro, P. H. (2016). The cognitive psychopathology of Internet gaming disorder in adolescence. *Journal of abnormal child psychology*, 44(8), 1635-1645.
- Kowalski, R. M. (2008). Cyber bullying: Recognizing and treating victim and aggressor. *Psychiatric Times*, 25(11), 45-45.

- Kuna, D. i Gunjača, J. (2020). Utvrđivanje emocionalnog stanja, razine tjelesne aktivnosti i svakodnevnih navika učenika s područja Hercegbosanske županije za vrijeme pandemije COVID-19.
- Kuzmanović, D., Pavlović, Z., Popadić, D. i Milošević, T. (2019). Korišćenje interneta i digitalne tehnologije kod dece i mladih u Srbiji: rezultati istraživanja Deca Evrope na internetu. Beograd: Institut za psihologiju Filozofskog fakulteta u Beogradu.
- Lacey, A., i Luff, D. (2007). Qualitative research analysis. The NIHR RDS for the East Midlands/Yorkshire & the Humber.
- Lacković-Grgin, K. (1994). Samopojmanje mladih. Naklada Slap.
- Leary, M. R. i Tangney, J. P. (Eds.). (2011). *Handbook of self and identity*. Guilford Press.
- Li, Q. (2010). Cyberbullying in high schools: A study of students' behaviors and beliefs about this new phenomenon. *Journal of Aggression, Maltreatment & Trauma*, 19(4), 372-392.
- Livingstone, S. (2011). Internet, children, and youth. *The handbook of internet studies*, 348-368.
- Livingstone, S., Haddon, L., Görzig, A. i Ólafsson, K. (2011). Risks and safety on the internet. *The perspective of European children. Full findings and policy implications from the EU Kids Online survey of*, 9-16.
- Livingstone, S. (2008). Taking risky opportunities in youthful content creation: teenagers' use of social networking sites for intimacy, privacy and self-expression. *New media & society*, 10(3), 393-411.
- Mandarić, V. (2012). Novi mediji i rizično ponašanje djece i mladih. *Bogoslovska smotra*, 82(1), 131-149.
- Marci, S. (2014). *Odnosi među mladima u virtualnom svijetu* (Doctoral dissertation, Josip Juraj Strossmayer University of Osijek. Faculty of Humanities and Social Sciences. Department of Pedagogy.).

- Michikyan, M., Subrahmanyam, K. i Dennis, J. (2014). Can you tell who I am? Neuroticism, extraversion, and online self-presentation among young adults. *Computers in Human Behavior*, 33, 179-183.
- Miliša, Z. i Tolić, M. (2010). Kriza odgoja i ekspanzija suvremenih ovisnosti. *MediAnali: međunarodni znanstveni časopis za pitanja medija, novinarstva, masovnog komuniciranja i odnosa s javnostima*, 4(8), 135-164.
- Miliša, Z. (2009). *Mediji i mladi: prevencija ovisnosti o medijskoj manipulaciji*. Sveučilišna knjižara.
- Miljković, D. i Rijavec, M. (2001). Razgovori sa zrcalom. *Psihologija samopouzdanja*.
- Ministarstvo znanosti i obrazovanja [MZO]. (2020). *Akcijski plan za provedbu nastave na daljinu: Model nastave na daljinu*. Preuzeto 30.08.2020. s <https://skolazazivot.hr/akcijski-plan-za-provedbu-nastave-na-daljinu-prijedlog/>.
- Mehari, K. R., Farrell, A. D. i Le, A. T. H. (2014). Cyberbullying among adolescents: Measures in search of a construct. *Psychology of Violence*, 4(4), 399.
- Müller, K. W., Glaesmer, H., Brähler, E., Woelfling, K. i Beutel, M. E. (2014). Prevalence of internet addiction in the general population: results from a German population-based survey. *Behaviour & Information Technology*, 33(7), 757-766.
- Nadkarni, A. i Hofmann, S. G. (2012). Why do people use Facebook?. *Personality and individual differences*, 52(3), 243-249.
- Nyagah, V. W., Stephen, A. i Mwanja, J. M. (2015). Social networking sites and their influence on the self esteem of adolescents in Embu county, Kenya. *Journal of Educational Policy and Entrepreneurial Research*, 2(1), 87-92.
- Omernick, E. i Owsley Sood, S. (2013). The Impact of Anonymity in Online Communities. *International Conference on Social Computing*, 526-535.
- Patchin, J. W. i Hinduja, S. (2015). Measuring cyberbullying: Implications for research. *Aggression and Violent Behavior*, 23, 69-74.
- Patchin, J. W. I Hinduja, S. (Eds.). (2012). *Cyberbullying prevention and response: Expert perspectives*. Routledge.

- Patchin, J. W. i Hinduja, S. (2010). Cyberbullying and self-esteem. *Journal of school health*, 80(12), 614-621.
- Pintrich, P. R. (2003). A motivational science perspective on the role of student motivation in learning and teaching contexts. *Journal of educational Psychology*, 95(4), 667.
- Pontes, H. M., Kuss, D. J. i Griffiths, M. D. (2015). Clinical psychology of Internet addiction: a review of its conceptualization, prevalence, neuronal processes, and implications for treatment. *Neuroscience & Neuroeconomics*, 4, 11-23.
- Pregrad, J., Tomić Latinac, M., Mikulić, M. i Šeparović, N. (2011). Iskustva i stavovi djece, roditelja i učitelja prema elektroničkim medijima. Zagreb: Ured UNICEF-a za Hrvatsku.
- Puharić, Z., Stašević, I., Ropac, D., Petričević, N. i Jurišić, I. (2014). Istraživanje čimbenika nastanka ovisnosti o internetu. *Acta medica Croatica*, 68(4-5), 361-372.
- Rakošec, Ž. (2019). *Odnos problematične upotrebe interneta i društvenih mreža sa smislom života ireligioznošću*. Doktorska disertacija, Osijek: Sveučilište J. J. Strossmayera u Osijeku.
- Robotić, P. (2015). Zamke virtualnog svijeta: zaštita djece i mladih na internetu i prevencija ovisnosti. *Časopis za primijenjene zdravstvene znanosti*, 1(2), 81-96.
- Roje Đapić, M., Buljan Flander, G. i Selak Bagarić, E. (2020). Mala djeca pred malim ekranima: Hrvatska u odnosu na Europu i svijet. *Napredak: Časopis za interdisciplinarna istraživanja u odgoju i obrazovanju*, 161(1-2), 45-61.
- Rudan, V. (2004). Normalni adolescentni razvoj. *Medix: specijalizirani medicinski dvomjesečnik*, 10(52), 36-39.
- Russello, S. (2009). The impact of media exposure on self-esteem and body satisfaction in men and women. *Journal of Interdisciplinary Undergraduate Research*, 1(1), 4.
- Slonje, R., Smith, P. K. i Frisén, A. (2013). The nature of cyberbullying, and strategies for prevention. *Computers in human behavior*, 29(1), 26-32.
- Smiljčić, I., Livaja, I. i Acalin, J. (2017). ICT u obrazovanju. *Zbornik radova Veleučilišta u Šibeniku*, (3-4/2017), 157-170.

- Smith, P. K., Mahdavi, J., Carvalho, M., Fisher, S., Russell, S. i Tippett, N. (2008). Cyberbullying: Its nature and impact in secondary school pupils. *Journal of child psychology and psychiatry*, 49(4), 376-385.
- Subrahmanyam, K., Greenfield, P. M. i Tynes, B. (2004). Constructing sexuality and identity in an online teen chat room. *Journal of applied developmental psychology*, 25(6), 651-666.
- Suler, J. (2004). The online disinhibition effect. *Cyberpsychology & behavior*, 7(3), 321-326.
- Šajatović, M. (2020). *ISTRAŽIVANJE-„Stavovi srednjoškolaca o provedbi nastave na daljinu“*. Preuzeto 18.08.2020. s <https://udv.hr/stavovi-srednjoskolaca-o-provedbi-nastave-na-daljini/>.
- Šincek, D., Duvnjak, I. i Milić, M. (2017). Psychological outcomes of cyber-violence on victims, perpetrators and perpetrators/victims. *Hrvatska Revija za Rehabilitacijska Istraživanja*, 53(2), 98-110.
- Šincek, D., Tomašić Humer, J., Duvnjak, I. i Milić, M. (2015). Priroda korištenja informacijsko-komunikacijskih tehnologija (IKT) djece i mladeži u Republici Hrvatskoj – nacionalno istraživanje. Završna konferencija projekta „SaferInternet Centre Croatia: Making internet a good and safe place“ (neobjavljeno izlaganje).
- Tsai, H. F., Cheng, S. H., Yeh, T. L., Shih, C. C., Chen, K. C., Yang, Y. C. i Yang, Y. K. (2009). The risk factors of Internet addiction—a survey of university freshmen. *Psychiatry research*, 167(3), 294-299.
- Tsao, J. C. i Steffes-Hansen, S. (2008). Predictors for internet usage of teenagers in the United States: A multivariate analysis. *Journal of Marketing Communications*, 14(3), 171-191.
- Üneri, Ö. Ş. i Tanıdır, C. (2011). Evaluation of internet addiction in a group of high school students: a cross-sectional study. *Dusunen Adam The Journal of Psychiatry and Neurological Sciences*, 24(4), 265.
- Valkenburg, P. M. i Peter, J. (2011). Online communication among adolescents: An integrated model of its attraction, opportunities, and risks. *Journal of adolescent health*, 48(2), 121-127.

- Valkenburg, P. M., Peter, J. i Schouten, A. P. (2006). Friend networking sites and their relationship to adolescents' well-being and social self-esteem. *CyberPsychology & behavior*, 9(5), 584-590.
- Vandebosch, H. i Van Cleemput, K. (2008). Defining cyberbullying: A qualitative research into the perceptions of youngsters. *CyberPsychology & Behavior*, 11(4), 499-503.
- Vejmelka, L., Strabić, N. i Jazvo, M. (2017). Online aktivnosti i rizična ponašanja adolescenata u virtualnom okruženju. *Društvena istraživanja: časopis za opća društvena pitanja*, 26(1), 59-78.
- Vlček, M. (2016). *Ovisnost o računalu kao suvremena bihevioralna ovisnost* (Doctoral dissertation, University of Zagreb. Faculty of Education and Rehabilitation Sciences.).
- Whang, L. S. M., Lee, S. i Chang, G. (2003). Internet over-users' psychological profiles: a behavior sampling analysis on internet addiction. *Cyberpsychology & behavior*, 6(2), 143-150.
- Wright, E. J., White, K. M. i Obst, P. L. (2018). Facebook false self-presentation behaviors and negative mental health. *Cyberpsychology, behavior, and social networking*, 21(1), 40-49.
- Young, K. S. (1999). Internet addiction: symptoms, evaluation and treatment. *Innovations in clinical practice: A source book*, 17(17), 351-352.
- Zhang, Y., Qin, X. i Ren, P. (2018). Adolescents' academic engagement mediates the association between Internet addiction and academic achievement: The moderating effect of classroom achievement norm. *Computers in Human Behavior*, 89, 299-307.